

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
У ПРОЦЕСІ ПОЗАУРОЧНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ**

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 632 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Горбан Марина Миколаївна

Керівник:

канд. пед. наук, доцент І.І.Піц

До захисту допущено

На засіданні кафедри

Протокол №3 від 03.11.2023

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Горбан М.М. Формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

У магістерській роботі розкрито проблему формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи. На основі аналізу поглядів учених розкрито сутність поняття «соціальна активність учнів початкових класів» та її змістові компоненти. Охарактеризовано позаурочну виховну роботу як основу формування соціальної активності учнів початкових класів. Представлено результати емпіричного дослідження рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів. Обґрунтовано технологію та педагогічні умови формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

Ключові слова: соціальна активність, вихована робота, учні початкових класів, технологія формування соціальності активності учнів.

ABSTRACT

Gorban M.M. Formation of social activity of elementary school students in the process of extracurricular educational work.

The master's work revealed the problem of forming social activity of elementary school students in the process of extracurricular educational work. Based on the analysis of scientists' views, the essence of the concept of «social activity of elementary school students» and its content components were revealed. Extracurricular educational work is characterized as a basis for the formation of social activity of primary school students. The results of an empirical study of the levels of formation of social activity of elementary school students are presented. The technology and pedagogical conditions for the formation of social activity of elementary school students in the process of extracurricular educational work are substantiated.

Key words: social activity, educated work, primary school students, technology of formation of social activity of students.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРТИТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ	8
1.1. Аналіз поглядів учених на проблему формування соціальної активності особистості.....	8
1.2. Сутність поняття «соціальна активність учнів початкових класів».....	20
1.3. Характеристика змістових компонентів, критеріїв та рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів	30
1.4. Позаурочна виховна робота як основа формування соціальної активності учнів початкових класів.....	44
Висновки до першого розділу.....	55
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАУРОЧНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ	57
2.1. Емпіричне дослідження рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів.....	57
2.2. Модель технології формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.....	66
2.3. Педагогічні умови формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.....	79
Висновки до другого розділу.....	85
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89
ДОДАТКИ	98

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку освіти в умовах війни характеризується посиленням ролі гуманітарної її гуманітарної складової. Початкова освіта, як первинна ланка загальної середньої освіти, пронизана виховною діяльністю, що здійснюється вчителем як одна з найважливіших складових освітнього процесу. Наразі, виховна робота з учнями початкових класів передбачає активні зміни щодо змісту, методів та засобів її реалізації, що, в свою чергу, сприяє формуванню соціально активної особистості школяра. Ті зміни, що відбуваються в освіті, а саме: впровадження технологій особистісно-орієнтованого як навчання, так і виховання учнів початкових класів, мають на меті не лише всебічний розвиток учнів, а їх цілеспрямовану соціалізацію, за умови якої кожен учень уже в початкових класах усвідомлює себе громадянином України, готовий до взаємодії з іншими людьми, прагне до самовдосконалення та розвитку впродовж життя, а також здатний до свідомого життєвого вибору й особистісної самореалізації.

Важливість формування соціально активного школяра підтверджено нормативними документами (Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепція Нової української школи (2016), Державний стандарт початкової загальної освіти (2018), де ключовою компетентністю учня початкових класів виокремлено соціальну та громадянську компетентності. Відповідно, це вимагає такої побудови освітнього процесу, яка базується на принципах соціального партнерства, розподіленого лідерства, що є основою для оволодіння учнями досвідом партнерської взаємодії з іншими людьми.

Стан дослідження наукової проблеми. Проаналізований стан наукових досліджень засвідчує значний інтерес учених, як педагогів, так і психологів до проблеми формування та розвитку соціальної активності

особистості (І. Бех, О. Киричук, О. Кононко, В. Тернопільська та ін.). Різні аспекти соціального розвитку особистості вивчали: Є. Андрущенко, О. Асмолов, Є. Біленький, С. Грабовська, Л. Канішевська, О. Коберник, Г. Костюк, А. Кратко, В. Петрушенко, Т. Потапчук, В. Радул], О. Якуба, М. Ярошевський та ін. В полі наукових поглядів соціальний розвиток особистості ученими трактується як процес встановлення й інтеріоризація системи взаємин людини з іншими людьми, а також із явищами навколишньої дійсності. Базові новоутворення, які проявляються у процесі розвитку учнів початкових класів, за твердженнями вчених виступають: соціальні та комунікативні потреби; здатність до налагодження контакту; потреба у соціальній оцінці й самооцінці; система переживань, серед яких: і співчуття, і симпатія, і бажання допомагати іншим, а також моральні та комунікативні якості: товариськість, співпереживання, щирість, комунікативність, скромність тощо).

Безумовно, що для формування соціальної активності дітей молодшого шкільного віку повинна бути налагоджена освітня система, в якій важливу роль відіграє виховна робота зі школярами, окремі аспекти якої досліджено Л. Базильчук, О. Богдановою, Б. Кобзар, Н. Кудикіною, В. Лозовою, Т. Мальцевою, О. Матвієнко, О. Прашко, Г. Пустовітом, К. Слесик, М. Фіцулою та ін. Учені відзначають, що, виховна діяльність має потенціал для розширення діапазону соціальної взаємодії та спілкування школярів, підвищення їхнього соціального статусу у середовищі однолітків та розвитку різних соціальних та комунікативних навичок (В. Тернопільська). Однак, поряд із значною кількістю наукових досліджень учених, проблема формування соціальної активності учнів початкових класів саме у системі позаурочної виховної роботи, потребує подальшого вивчення.

З огляду на вищезазначене, що свідчить про актуальність означеної наукової проблеми та запитів в педагогічній практиці, було обрано тему для

магістерської роботи «*Формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи*».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати технологію формування та емпірично дослідити рівні сформованості соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу поглядів учених розкрити сутність поняття «соціальна активність учнів початкових класів» та її змістові компоненти.
2. Охарактеризувати позаурочну виховну роботу як основу формування соціальної активності учнів початкових класів зміст.
3. Емпірично дослідити рівні сформованості соціальної активності учнів початкових класів.
4. Обґрунтувати технологію та педагогічні умови формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

Об'єкт дослідження – процес формування соціальної активності учнів початкових класів.

Предмет дослідження – технологія формування соціальної активності учнів початкових класів та педагогічні умови її реалізації у процесі позаурочної виховної роботи.

У процесі дослідження було використано такі **науково-педагогічні методи**. Серед *теоретичних методів*: аналіз наукових джерел, порівняння, узагальнення з метою вивчення змісту базових понять дослідження та розкриття сутності соціальної активності учнів початкових класів; вивчення навчально-методичної документації; моделювання для побудови моделі технології формування соціальної активності школярів; *емпіричних методів*: анкетування, тестування, включене та опосередковане спостереження з метою дослідження рівня сформованості соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи виховній роботі;

математичних методів: кількісно-якісна обробка отриманих емпіричних даних.

Теоретичне значення дослідження в тому, що у роботі на теоретично-узагальнюючому рівні проаналізовано досліджувану проблему формування соціальної активності школярів; розкрито сутність та змістові компоненти поняття «соціальна активність учнів початкових класів»; обґрунтовано технологію формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи виховної роботи та педагогічні умови її реалізації.

Практичне значення результатів проведеного дослідження виявляється в тому, що вони можуть використовуватись у системі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у процесі: оновлення професійно-орієнтованих дисциплін, під час оновлення змісту лекційних занять, для формування інноваційних завдань різних видів педагогічних практик студентів в умовах закладів загальної середньої освіти; під час організації й проведення неформальної вчителів початкових класів; для формування пам'яток учителів та вихователів.

Апробація результатів дослідження: отримані нами проміжні результати магістерського дослідження доповідались під час науково-методичних семінарів на кафедрі педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та висвітлені у матеріалах студентської науково-практичної конференції (Чернівці, 2023).

До **структури магістерської роботи** входять: вступ, два розділи, шість підрозділів, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел, а також додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРТЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

1.1. Аналіз поглядів учених на проблему формування соціальної активності особистості

Сьогодення України в умовах війни, інтеграційний вектор у європейський освітній простір актуалізує перед освітою завдання щодо формування соціально активної та ініціативної особистості, яка буде небайдужою частиною суспільства, яке потребує активних громадян, що мають стійку особистісно-значущу позицію, здатність взаємодіяти з іншими людьми та досягати результати, при цьому несучи відповідальність за власні дії та вчинки. Це, в свою чергу, актуалізує потребу формування соціальної активності особистості.

Аналіз нормативних джерел та наукової літератури засвідчує, що розуміння процесу формування соціальної активності особистості є багатограним та завжди перебувало у центрі уваги суспільства та науковців.

Як засвідчують дослідження учених, соціальна активність особистості, як правило, розвивалася у процесі спільної діяльності людей, коли передавався соціальний досвід від старших поколінь до наступних. І. Бех (2006) у своїх працях наголошує на тому, що особистість не може формуватися й розвиватися поза суспільством, не беручи участі у взаємодії з іншими людьми. А ті, у свою чергу, починають упливати на її особистісний розвиток, або гальмувати його. Учений обґрунтовує, що коли дитина формує власне «Я», то засвоює соціальні норми, задовольняє власні потреби у спілкуванні та опановує різні культурні цінності (І. Бех, 2006). Відповідно, проблема формування соціальної активної особистості потребує

ретроспективного аналізу щодо її висвітлення в педагогічних дослідженнях.

Історичне минуле розвитку цивілізації засвідчує, що в суспільстві завжди усвідомлювали роль об'єднуючої ролі саме соціальної взаємодії у формуванні соціальної активності молодого покоління. Відповідно, як зазначають С. Грабовська та С. Чолій, процес виховання завжди повинен відповідати на запити суспільства, часу, бути готовим до йти назустріч потребам, що висуває життя та готувати з дитинства людей до нового з новими соціальними вміннями. Означений процес виявляється в тому, що заклади загальної середньої освіти, як й інші соціальні інститути, мають взяти на себе відповідальність та зобов'язання соціального виховання дітей (С. Грабовська, С. Чолій, 2010).

Аналізуючи погляди учених-класиків, переконуєшся, що людина та її формування завжди була в центрі їх наукового досліджень. Так, за твердженнями давньогрецького філософа Сократа, про сутність процесу становлення особистості та її потреби на цьому шляху, домінуючою для людини виступає потреба в самовдосконаленні, її постійній праці над собою та прояві нею активності. Філософ вважав, що метою процесу виховання повинно виступати те, що люди повинні пізнавати лише себе, а також удосконалювати власні знання щодо моральних цінностей задля успішної життєдіяльності у людському соціумі (Б. Рассел / переклад Ю. Лісняк, П. Таращук, 1995).

Платон, на противагу Сократу, вважає, що найвища моральна цінність людини у соціумі - це внутрішнє удосконалення (Платон / переклад з давньогрецької В. Школа, Г. Куц., 2008).

Звертає увагу на вагомість виховання в особистості її соціальних якостей Марк Фабій Квінтіліан, що, на його думку, полягає у необхідності привчання жити серед учнівського товариства, роз'яснення щодо важливості уникати затворництва та усамітнення, а необхідності встановлювати дружні взаємини з усіма оточуючими (А. Розсоха, 2012).

Французький філософ, письменник Ф. Рабле вважав, що ідеально вихованою людиною можна бути тільки на основі «доброї волі й хотіння» жити у людській спільноті. Педагог, стверджував, що лише вільні люди можуть бути наділенними від природи інстинктами та силою, яка спонукає до дій й спрямовує на корисні людські справи та відвертає від різних видів гріхів (*Л. Задорожна-Княгницька, 2020*).

М. Монтень вважав, що через спілкування учнів відображається їх совість та добродійність, керівником яких виступає розум. А шлях до соціалізації особистості учений розумів як копітку профілактичну роботу, яка заперечує насилля та примус. Філософ звертав увагу на те, що створити ситуацію уникнення сорому та покарання у процесі виховної роботи можна тільки в тому випадку, якщо дітей не привчати до цього (*М. Монтень / переклад. з фран. А.Перепаді, 2007*).

Всесвітньовідомий педагог Я. Коменський наголошував на те, що основне завдання школи повинне полягати в тому, щоб бути майстернею для формування («вироблення») з учнів справжніх людей. Лише ті, хто мудрий своїм розумом та здатен володіти моральною вихованістю, має благочестиве серце та володіє приємною мовою, може досягти мети. Педагог-класик вважає, що володіти цими чеснотами по відношенню до оточуючих людей, навколишнього середовища, а також до себе особисто, це і значить володіти соціальною активністю. Педагог-гуманіст стверджував, що помірність у взаємовідносинах проявляється через справедливість, яку можна у собі сформувати, нікого навколо не ображаючи, уникаючи брехні та обману, проявляючи щирість та люб'язність у розмовах та діях, і навіть у мовчанні; через мужність, що виявляється в уміннях керувати своєю волею, переборюючи самих себе, стримуючи свою нетерплячість, обурення чи гнів. А учитель, з точки зору Я. Коменського, повинен сформувати правила поведінки для учнів та вимагати від учнів скромного спілкування. Слово педагога для школярів має бути значущим та вагомим, щоб учні навчилися

чути інших та пізнавати самих себе (*Є. Коваленко, 2008*).

Англійський учений-педагог Д. Локк, вважав, що головне завдання виховання – це формування моральних норм та правил поведінки у дітей. Ці норми не мають бути для учнів чимось незрозумілим зовнішнім, а повинні бути усвідомлено сформованими особистісними якостями для будь-якої молодої людини. Адже, вказує педагог, лише у цьому випадку вони зможуть виконати своє призначення щодо забезпеченні людської доброчесності. Основою виховання, на думку Д. Локка, виступає мораль, яка повинна визначатися соціально-особистісними інтересами індивіда та давати особисту користь для людини. Відповідно, базовою метою виховання учений розумів як доцільність та потребу у формуванні і особистості внутрішньої потреби до активного утвердження значущими для себе моральних принципів. Д. Локк звертав увагу педагога на розумінні того, що, які б настанови чи мудрі уроки не давав учитель дитині, для неї найбільший вплив матиме вплив товариства та способу дій тих, з ким вона перебуває у взаємодії, тому важливо це знати та прийняти це як істину. Саме життя вимагає від молодого покоління володіння вміннями налагоджувати міжособистісні взаємини в своєму оточенні. Звідси, учений закликає учителів до власних корекційних дій, які мають враховувати негативні явища, які наявні у взаєминах дітей (прояв помсти чи гніву; конфліктність через бажання бути лідером; взаємозвинувачування між дітьми), при цьому намагатися сформувати вміння учнів ставитися один до одного з повагою, поступливістю, коректністю, проявляти стриманість та ввічливість (*Б. Рассел / переклад Ю. Лісняк, П. Таращук, 1995*).

До проблеми соціальної активності звертався також французький педагог-просвітитель Ж. Руссо у своєму творі «Еміль, або про виховання», де стверджував, що основним для дитини має виступати природне виховання, у центрі якого має бути особистість дитини, тому все треба узгоджувати з її природною поведінкою відповідно до віку. А свобода, на думку ученого,

повинна обмежуватись лише природними законами, а не дорослим людьми. Педагог вважав, що навчання зобов'язане підготувати дитину до її активного життя у оточенні інших людей через подолання труднощів, при цьому, залишаючись доброзичливим та проявляючи любов до людей (*В. Кравець, 1996*).

Й. Песталоцці вважав, що виховання дитини базується на основі розвитку соціальної активності дитини та рекомендував застосовувати «вправи у добродійності», які виступають основними у процесі виховання дитини. Цей процес треба розпочинати в сім'ях та продовжувати у закладах освіти. На думку вченого, виховання дитини повинно спрямовуватися на виховання громадянина, а соціальний розвиток молодого покоління залежатиме від активності й відповідальності щодо створення чи удосконалення його соціального оточення (*С. Сисоєва, І. Соколова, 2003*).

Аналіз педагогічних поглядів А. Дістервега дозволяє стверджувати, що німецький педагог систему виховання пов'язував із розвитком суспільства, культури та соціальних відносин, що в сукупності впливають на виховання дитини, при цьому акцентуючи увагу на важливості формування соціального інтересу. Приймаючи правила соціуму, з точки зору вченого, дитина вчиться взаємодіяти та слухати, поважати інших, а це виступає передумовою соціально активного розвитку підростаючого покоління (*В. Кравець, 1996*).

К. Ушинський, розкриваючи ідею гуманістичного виховання, описує досконалий виховний процес як такий, в основі якого лежить людина і ставлення до неї, оскільки вона виступає найвищою цінністю, а також такий, що зосереджує увагу на спрямованості особистості, створенні належних умов, які сприяють саморозвитку дитини, її індивідуальності та формуванню активної життєвої позиції (*І. Коваленко, Н.Белкіна, 2006*).

Суспільство, яке оточує особистість, виступає відносно для неї комплексом різноманітних програм, що визначають і скеровують різноманітні аспекти її життя. Особистість також може індивідуально

впливати на суспільні норми, вносячи щось своє - особисте. Таку ідею проповідував та розвивав український філософ-педагог Г. Сковорода та визначав її як основу діалектики людини та суспільства. Педагогічні роздуми Г. Сковороди великою мірою базуються на ідеї, що виховний процес спрямований на опанування етичних норм людського буття та формування умінь розпізнавати різні природні явища. Спільність, тандем природи й людини є не лише суспільно корисним, але й робить особистість щасливою. Учений, опираючись на теорію «сродності», відводив особливого значення соціальному вихованню дитини через працю. Також С. Сковорода вважав, що людина, яка намагається стати кращою завжди є результатом морального виховання (*Г. Сковорода / пер. М. Кашуби, 1995*).

Українська вчена С. Русова основне завданням школи вбачала у тому, щоб привчити дитину до життя, а це означає - зрозуміти його, знайти там власне місце тощо. Відстоюючи національне виховання, вчена характеризувала його базовим у соціальному вихованні дитини й відродженні власне душі народу (*С. Русова, 1997*).

Цікавими є погляди на проблему соціальної активності І. Огієнка. Так, учений процес виховання дітей пов'язував із взаємодією трикутника «школа - сім'я – суспільство» та узгодженням суспільних дії щодо пошуку ефективних форм вироблення норм поведінки особистості у соціумі. Учений виокремлює моральні чесноти, серед яких: совість та справедливість, любов та милосердя, які історично лягли в основу моральних норм та християнської моралі, які сприятимуть розвитку духовності людини (*О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко, 1999*).

Ламаючи педагогічні стереотипи у радянську добу, де дитина розглядалася як «засіб», український педагог А. Макаренко розробив свою новаторську для свого часу педагогічну систему, де особистість дитини змінює свою сутність, із «засобу» перетворюється у «мету». Педагог вірив в унікальність кожної дитини, вірив, що вони можуть творити власну історію, а

відповідно стверджував, що процес виховання особистості є одним із найважливіших у нашому житті. Виховна система, що пропагувалася педагогом базувалася з однієї сторони - на гуманізмі та оптимізмі при ставленні до дітей при повазі та дотриманні певних вимог до людини, а з другої – на пріоритетах «громадянськості» і вихованні особистості у соціумі та колективі через колектив (*А. Макаренко, 1953*).

Цікавою з позиції формування соціальної активності школяра є педагогічна спадщина українського педагога-гуманіста В. Сухомлинського, де учений виокремлює три етапи формування особистості: перший - формування комплексної оцінки школяра, другий - виокремлення принципів ефективної взаємодії з учнем, третій - реалізація техніки обміну думками, почуттями. Основою впливу на учня, учений вважав гуманність, адже створенням гуманних взаємовідносин між дітьми розпочинається з віри в людину та із взаємостосунків з іншими з добрим наміром та на благо людей. В. Сухомлинський вважав, що здатність співпереживати чи проявляти милосердя та доброту до інших, активність у допомозі та підтримці людей є важливими нормами, а формування духовної потреби людини в людині, може пробуджуватися тільки тоді, коли учень початкових класів проявлятиме інтерес до духовного світу, тобто у свідомості кожного школяра має бути присутнє елементарне дотримання правил в людських взаємовідносинах. Описуючи систему роботи в Павлівській середній школі, педагог-гуманіст, наголошував, що соціальна активність учнів проявляється найбільше за умови підтримки діяльності кожного учні початкової школи як учителем, так і колективом. Педагог завжди домагався, щоб кожен учень зміг пережити власне усвідомлення особистих духовних багатств, а також шани та поваги до себе як особистості від людей. В. Сухомлинський вибудовував систему роботи так, щоб навчити своїх школярів бути соціально активними, починаючи зі школи та розвиватися протягом усього життя (*В. Сухомлинський, 1976-1977*).

Сучасний науковець О. Киричук, досліджуючи питання активної життєвої позиції школяра, вказує на те, що вона включає спрямованість на: життєві цінності, накреслені плани, обрані ідеали, власну та громадську думку. Сутність поняття «активність» у процесі шкільного життя учений описує як визначену рису діяльності, що розвивається та проявляється під час взаємодії особистості та суспільства, людини та об'єктів ціннісної й пізнавальної діяльності (*О.Киричук, 1983, с. 17*).

С. Гончаренко розглядаючи сутність поняття «активність» вказує на те, що це свідомо діяльність людини, яка спрямовується на зміну себе, а також навколишнього середовища під час засвоєння різних багатств матеріальної та духовної культури. Учений звертає увагу, що активність особистості може проявлятися через творчість, вольові акти поведінки, спілкування. А інтегральну характеристику активності особистості С. Гончаренко представляє як активну життєву позицію людини, що може проявлятися під час відстоювання власних думок, переконань, поглядів та інтересів, а також через прояв ініціативи чи психологічного налаштування на діяльність» (*С. Гончаренко, 1997, с. 21*). Відповідно, можна стверджувати, що соціальні контакти чи активна життєдіяльність людини (навчання, праця, гра) можуть сприяти розвитку активної особистості.

Проблема соціальної активності особистості розкрита також у дослідження сучасного науковця Г. Васяновича, який вказує, що перетворення навколишнього середовища, а також себе у цьому середовищі доцільно здійснювати при урахуванні природних та соціальних законів (*Г. Васянович, 2010, с.243-244*). Учений стверджує, що, суб'єктивно-об'єктивний характер педагогічної взаємодії виступає віддзеркаленням суб'єктності й може проявлятися інваріативно залежно від певних обставин у різних видах спів дії «суб'єкт – об'єкт», «суб'єкт – суб'єкт» й «суб'єкт – колективний об'єкт» (*Г. Васянович, 2010, с.324*).

В. Кремень, досліджуючи загальні принципи соціального розвитку

молодшого школяра в сучасній системі освіти, визначає психолого-педагогічні умови, що забезпечують процес соціально активного розвитку учнів початкових класів у сучасній школі. На думку вченого до них належать: потреба дитини в ствердженні себе як особистості; потреба учня стати значимим для інших людей; прагнення бути належно оціненим тими, хто оточує. Відповідно, означені потреби повинні стати базою діяльності в сучасній українській школі. В. Кремень наголошує на тому, що лише при умові власної активності, що проявляється у різних формах діяльності, коли діяльність школяра стає самодіяльністю, може відбуватися процес задоволення різних пізнавальних потреб чи інтересів дитини. Оскільки, на думку вченого, соціальний розвиток дитини можна розглядати як процес становлення відповідальної особистості, яка особистісно зростаючи, активніше бере участь при формуванні цілей та завдань власної діяльності, плануванні, контролі й оцінці результатів цієї діяльності. Відповідно, вчителів доцільно створювати такі умови, що допомагали б учневі сформуватися як повноцінний суб'єкт власної діяльності (В. Кремень, 2005, с.105-111).

Сучасні українські дослідники пропонують свої тлумачення поняття «соціальна активність особистості». Так, соціальну активність особистості Л. Лепіхова характеризує як уміння протистояти іншим: їх думкам чи небажаному впливу, а також створити умови для забезпечення ефективної діяльності у соціальних умовах, які постійно змінюються (Л. Лепіхова, 2006, с.65-69).

Учена Т. Поніманська розкриває соціальну активність дитини як характеристику особистості, що свідчить про її відкритість до суспільства, а також навички соціальної поведінки чи готовність дитини сприймати соціальну інформацію (Т. Поніманська, 1998, с. 259).

Соціальна активність за Т. Смагіною включає комплексну систему знань та умінь, цінностей й поведінкових компонентів, що необхідні для

існування людини в соціумі, а також являє собою складну інтегровану характеристику особистості, яка забезпечує її самореалізацію» (*Т. Смагіна, 2010, с. 140*).

Н. Бібік вважає, що під «соціальною активністю» варто розуміти врахування інтересів чи потреб соціальних груп при дотриманні ними чітких норм і правил поведінки, що виступає ознакою здатності особистості жити у суспільстві, налагоджувати суспільні відносини (*Н. Бібік, 2010, с. 1-4*).

Поняття «соціальна активність» розглядає у своїх дослідженнях І. Ніколаєску, який описує її як: по-перше, процес та результат відтворення особистістю власного соціального й культурного досвіду на основі реалізованої діяльності; по-друге, процес інтеграції, який зміцнює й накопичує досвід розв'язання різних життєвих ситуацій та уміння відповідати за власні слова чи вчинки, а також активно взаємодіяти із людьми, попереджувати та розв'язувати можливі конфлікти та бути толерантним у різних складних життєвих ситуаціях, проявляючи емпатійність (*І. Ніколаєску, 2014, с. 27*).

Як вважає О. Коберник, виявом соціальної активності особистості виступає її здатність визначатися щодо майбутнього, робити самостійний вибір. Змістову структуру соціальної активності, на думку ученого, складають чотири компоненти. Аксіологічний компонент, що проявляється у спрямованості соціальних орієнтацій; афективний компонент, який виявляється у емоційному ставленні особистості до процесу спілкування чи діяльності, а також до життєвих потреб; праксеологічний компонент проявляється у сформованості виконавських чи організаторських умінь й навичок, які необхідні для здійснення різних видів діяльності (пізнавальна, трудова, соціально-комунікативна, громадська); когнітивний компонент, що проявляється в обсязі соціальної інформації, що виступає результатом пізнання особистості різних явищ дійсності та суспільства (*О. Коберник, 1998, с. 61-62*).

Розглядаючи проблему формування соціальної активності школяра, дослідниця В. Тернопільська вказує на її різні функції у суспільстві, а саме: ідентифікаційну функцію (коли відбувається усвідомлення ролі «Я» в соціальній спільноті); цілепокладаючу функцію (коли цілі спільноти стають особистісними); мотиваційну функцію (коли спрямування активності людини відбувається на процеси державотворення та види суспільної діяльності). Учена, підкреслюючи якісну визначеність соціальної активності, вказує на її характеристики, серед яких: самодіяльність дій та вчинків, їх частотність, міра зовнішнього впливу щодо мотивації та стимулювання, рівень самостійності та ініціативності тощо (*В. Тернопільська, 2012, с.197-204*).

До складових формування соціальної активності учнів дослідниця О. Тельна відносить: по-перше, особистісні якості особистості як суспільної істоти, які визначають її як цінність на індивідуальному рівні; по-друге, різні види діяльності, що реалізуються у освітньому процесі у поєднанні зі спілкуванням; по-третє чинники соціальної ситуації, до яких належать умови середовища в родині, колективі, де перебуває індивід (*О. Тельна, 2011*).

На сучасному етапі школи співпрацюють у тандемі з іншими муніципальними чи громадськими чи соціальними інститутами. Можливість використання виховного потенціалу громад дозволяє закладам загальної середньої освіти досягати більшого успіху щодо формування соціальної активності дітей. На основі поглядів учених, можна стверджувати, що соціальна активність молодшого школяра може виступати рушійною силою до активної діяльності та виступати інтегрованою системою особистості вихованців, що охоплює: розуміння й застосування знань, умінь і навичок, які формуються в результаті реалізації означеного процесу, розвиток її комунікативних здібностей та ініціативності.

Відповідно, як стверджує Т. Герлянд, одним із вагомих завдань школи виступає формування соціальної активності учнів. Такі чинники мікросередовища, як сім'я та школа, а також однолітки можуть впливати на

розвиток учня через агентів соціалізації, якими є особи, що діють у безпосередній взаємодії дитиною, які супроводжують її протягом життя. Для учнів початкових класів такими агентами виступають: і батьки, і брати та сестри, і найближчі родичі, і друзі, і ровесники, па також педагоги (Т. Герлянд, 2006, с. 3).

Соціальна активність може бути позитивною чи негативною. Адже дії кожної людини можуть бути спрямовані як на благо, так на шкоду суспільству. Тому й особливої актуальності, зокрема в умовах війни в Україні, набуває питання щодо якісного, правильного здійснення процесу виховання у школі задля формування активної особистості, що живе не лише власними інтересами, а й розуміє значущість суспільних інтересів також. Формування соціальної активності учнів початкових класів повинно враховувати національний характер, звичаї та традиції українського народу, при цьому базуватися на системі моральних норм і цінностей, що може засвоювати дитина з раннього віку, а також які визначають її соціально активні навички чи різні види діяльності, її моральну поведінку та ціннісне ставлення до навколишнього.

Отже, на основі аналізу поглядів учених можна простежити динаміку щодо проблеми формування соціальної активності особистості та розуміння сутності поняття «соціальна активність», яка тлумачиться дослідниками як прояв особистісної ключової якості людини, яка розкривається через діяльнісне ставлення до оточуючого середовища, через прояв мотивів і цінностей, що ведуть до перетворення чи впливу на соціум. Створення умов для формування і розвитку соціальної активності особистості, прояву її у різних сферах життя виступає основою виховного процесу.

1.2. Сутність поняття «соціальна активність учнів початкових класів»

Проблема соціальної активності, яка нами досліджується є багатогранною й завжди залишалася у центрі уваги науковців. Як стверджують сучасні науковці (І. Бех, 2008; О. Киричук, 1998; В. Радул, 2006 та ін.), виховання завжди повинне відповідати на запити часу, має враховувати потреби життя та готувати таку особистість, яка б могла відповідати на суспільні виклики. Сучасна школа, поряд з іншими соціальними інститутами зобов'язана брати на себе завдання соціального виховання.

Розглядаючи поняття «соціальна активність учнів початкових класів», доцільно відзначити, що це поняття є похідним від поняття «соціальна активність» та розглядалося на міждисциплінарному рівні.

Так, аналіз філософських поглядів учених дозволяє виокремити два основні напрями (концепції) щодо тлумачення поняття «соціальна активність». Представниками першої загальнофілософської концепції розглядають науковий феномен «соціальна активність з традиційної позиції щодо розвитку особистості, де особистість є діяльнісно-соціальним суб'єктом, коли вона здійснює вибірково-активну діяльність. Це означає, що взаємодія соціуму та особистості є обумовленою активною діяльністю, на противагу пасивній, завдяки чому відбуваються зміни. Учені стверджують, що виникнення власне потреб будь-якої особистості, у свою чергу, обумовлює появу її соціальної активності. Тобто самостійно соціальна активність не виникає, а на означений процес впливає накопичення соціально-значущого досвіду людства, що підвищує соціальну активність особистості (Л. Степаненко, 1994, с. 423-426).

Філософи, щ представляють другу концепцію не спростовують вплив на соціальну реальність людської діяльності, однак розглядають соціальну активність особистості в контексті внутрішнього становища. Учені роблять

акцент не на будь-якій діяльності, а тільки на тій, що є по-перше, напруженою, спрямованою, творчою, а по-друге, виділяють обов'язкову наявність особистісної риси, яка є протилежною до пасивності, розглядаючи поняття «активність» із точки зору соціології (*С. Грабовська, С. Чолій, 2010*).

Соціологічний словник тлумачить термін «активність соціальна», як таку, яка має ознаки енергійності, підвищеної діяльності, діяльнісного станом, активної діяльнісної участі в житті та в професії. Соціологи вважають, що соціальна активність виступає домінантою стиллю життя соціального суб'єкта чи групи суб'єктів (людна, соціальна група, історична спільнота, суспільство), яка відображає наявний рівень спрямування здібностей, знань, навичок та вольових і творчих зусиль, які використовуються задля досягнення визначених потреб, інтересів чи цілей через засвоєння й збереження, а також створення нових умов, життєво вагомих зв'язків із видами природного та соціального середовища, формування особистісних соціальних якостей (*Є. Біленький, 2006, с. 15*).

Автор словника також звертають увагу на те, що соціальна активність може проявлятися у різних формах (індивідуальна, групова, колективна, масова тощо), а також у різних сферах (трудова, соціально-політична, культурна, побутова тощо).

Відповідно, модна стверджувати, що поняття «соціальна активність» та «соціальна діяльність» не є ідентичними, як і «активність» та «діяльність» не тотожні. Як зазначає А. Мудрик, тільки здатність людини до гармонійної взаємодії з навколишнім середовищем, вплив особистості на різні сторони цієї дійсності, а також самої особистості, прояв активної та усвідомленої діяльності як результат внутрішніх потреб та сприйняття, що базуються на інтересах особистості, виступають суспільно-значущою якістю людини, дозволяє говорити про соціальну активність особистості (*А. Мудрик, 2005*).

Аналіз наукових досліджень дозволяє стверджувати, що на думку багатьох дослідників, складовою більшої частини видів діяльності особистості

виступає її соціальна активність, яка спрямовується на цю діяльність. Як зазначає Л. Степаненко, у процесі переходу з одного виду діяльності на інший чи оволодіння новими видами діяльності, особистість, яка є соціально активною, - внутрішньо починає змінюватися (*Л. Степаненко, 1994*).

Це, у свою чергу, дозволяє змінювати види діяльності людини, урізноманітнюючи їх та при цьому випробовувати власні можливості та сили, оскільки часто між різними видами діяльності можуть простежуватися певні взаємозв'язки.

Сучасні наукові уявлення щодо поняття «активність» (від lat. – дієвий чи практичний) трактують її як одну із якостей соціального суб'єкта, який включає у себе низку власних можливостей, серед яких: особистісні здібності, уміння, знання і навички, а також спрямованість творчих прагнень особистості щодо досягнення життєвої мети чи задоволення потреб та інтересів тощо (*Словник іноземних слів, 2000, с. 46*).

Як зазначає філософський енциклопедичний словник, активність особистості проявляється у різних видах та формах індивідуальної чи колективної діяльності життя суспільства. Особистість, залежно від функціонування власної активності, як суб'єкт діяльності, починає набувати якість соціальної активності (*Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 15*).

В. Петрушенко стверджує, що соціальна активність особистості спроможна розкриватися через саму діяльність, тобто через її форми та види, і не інакше. Соціальна активність особистості, на думку дослідника, спрямована на визначену конкретну діяльність, яка обумовлюється внутрішніми чинниками; забезпечує збереження і подальший розвиток; разом з тим, носить суворо вибіркового характер та передбачає оцінку (*В. Петрушенко, 2006*).

Дослідники-психологи розглядають поняття «особистість», не лише крізь призму соціального середовища, яке входить до соціальної системи, але

й через соціальні ролі, які людина виконує у означеній системі Відповідно, соціальна активність, на думку Л. Орбан-Лембрик, виступає особливою якістю особистості, яка характеризує позитивне ставлення людини до суспільства і його проблем, а також зумовлює якісні особливості особистісної свідомості й діяльності (*Л. Орбан-Лембрик, 2005, с.238*).

Взаємодію особистості й соціального середовища можна розглядати як один із типів активності особистості в соціумі. У процесі цієї взаємодії відбувається перетворення соціального середовища на основі суспільно сформованих особистісних здібностей. Соціальна активність особистості, на думку Л. Орбан-Лембрик, може визначати рівень її впливу на оточуючу дійсність і, відповідно, характеризується як свідома та чітко визначена діяльність людини, яка має певні соціально-психологічні якості. А діяльність виступає способом існування самого суб'єкта й результатом його активності у соціумі (*Л. Орбан-Лембрик, 2005, с.249*).

Учені вважають, що творче ставлення до навколишнього світу, що реалізується через позитивну діяльність, можна розглядати як сутнісну характеристику соціально активної особистості. Так, Л. Лепіхова, досліджуючи соціально-психологічну компетентність у поведінці особистості, розкриває соціальну активну особистості в контексті її глибокої самореалізації, творчого та свідомого ставлення до життя. Вчена вважає, що джерела й рушійні сили соціальної активності особистості можуть поділятися на зовнішні, які зумовлені діяльністю людини чи умовами її життя, а також - внутрішні, до яких належать: свідомість та духовні потреби, матеріальні вимоги й культурний рівень та інтереси. Разом з тим, виокремлює також природно-біологічні задатки, вважаючи, що всі ці складові між собою взаємодіють комплексно чи частково, при цьому стимулюють соціальну активність особистості (*Л. Лепіхова, 2006*).

У соціологічних дослідженнях простежуються різні підходи до розуміння поняття «соціальна активність».

Так, Представники діяльнісного підходу соціальну активність розуміють як міру чи ступінь діяльності людини, при цьому орієнтуються на розвиток її соціальних якостей.

А прихильники особистісного підходу вважають, що соціальна активність характеризується рівнем якостей особистості, які можуть набуватися у процесі її реалізації чи налагодження зв'язків, чи перетворення в особистості соціальних відносин. Соціальна активна особистість, лише завдячуючи соціальній діяльності, може спрямовуватися на перетворення, але із прагненням зберегти чи змінити середовище. (*А. Кратко, Е. Якуба, 1996*).

Частина науковців соціальну активність особистості тлумачать через діяльність. Так, В. Радул, вказує на те, що соціальна активність проявляється через діяльнісне ставлення особистості до навколишнього світу та виступає здатністю відображати значущі для суспільства як матеріальні, так і духовні сфери перетворення, які базуються на історичному досвіді людства.

Соціальна активність виявляється у досягненні мети в процесі творчої діяльності, а також через прояв сили волі й спілкування. На думку вченого, активність особистості, як якість, формується у процесі впливу навколишніх процесів й виховання. Основною характеристикою активності особистості, вважає В. Радул, є життєва позиція, що полягає у дотриманні певних принципів чи відстоюванні власних поглядів, прояві рішучості чи психологічному налаштуванні на певну діяльність (*В. Радул, 2004*).

З кожним етапом дорослішання школярів збільшується і активність, завдячуючи досвіду та об'єму соціальних зобов'язань. Досліджуючи поняття, соціально активна особистість розглядається як рушійна сила до соціальної діяльності; на певному етапі як розвиток особистості; як результат соціальнонагомої діяльності .

Як вважає Л. Степаненко, соціальна активність школярів вказує на рівень розвитку здібностей учнів, їх умінь і навичок, вольових і творчих

зусиль, які потрібні для задоволення визначених потреб чи інтересів, що відбувається завдяки збереженню існуючих, а також створенню нових умов чи потрібних зв'язків з навколишнім середовищем, а також формування соціальних якостей особистості (*Л. Степаненко, 1994, с. 423-426*).

Таким чином, особистість виступає активним суб'єктом своєї життєдіяльності, що спроможна реалізувати власні можливості, повноцінно жити, самостійно діяти згідно власного вибору, а також приймати конкретні власні рішення і нести за них самостійно відповідальність.

Під час постійних соціальних змін, як і відбуваються у суспільстві, зовнішні умови, які забезпечують розвиток особистості, можуть змінюватися. Тому розуміння особистістю соціальних змін веде до усвідомленого та чіткого розуміння суспільних цінностей, тому що в них накопичується культурне багатство українського народу. Відповідно, виявлення таких цінностей та усвідомлення й розуміння їх соціальної значущості виступає досить складним процесом для молодого покоління.

Як зазначає Т. Герлянд, досвід соціальної взаємодії в дитини формується уже з перших років її життя. Спочатку вона є невіддільною від матері, а потім починає розривати єдність з матір'ю та усвідомлює все коло сімейних відносин. Пізніше, у дошкільному віці, дитина виходить за межі сім'ї та опановує уже досвід взаємодії з чужими для неї людьми.

На початку навчання дитини у школі докорінно видозмінюється соціальна ситуація розвитку особистості. Учень початкових класів стає повноцінним громадським суб'єктом, оскільки починає володіти тепер соціально вагомими зобов'язаннями, знаючи, що виконання їх суспільно оцінюється. Тому вся система життєвих відносин учні початкових класів починає перебудовуватися і багато в чому визначатися саме тим, наскільки успішно він починає долати виконання ним усіх суспільних вимог (*Т. Герлянд, 2006, с.3*).

Отже, на основі проведеного аналізу, можна зазначити, що термін «соціальна активність» на сучасному етапі вживається у різних науках:

- у філософії соціальну активність розглядають як природну вільну форму та спосіб самовираження суб'єкта;
- з точки зору соціології соціальну активність особистості визначають як міру (ступінь) діяльності чи якостей людини;
- у психології соціальна активність – це надситуаційна активність;
- з позиції фізіології соціальна активність виступає електрофізіологічною активністю мозку).

Активність особистості пов'язана з внутрішньою мотивацією до дій, а також ставленням до власної діяльності, яка спрямована на часткову чи постійну зміну діяльності та себе. Основою активної діяльності особистості виступають різні потреби, які є рушійною силою в розвитку особистості.

Відповідно, активність виступає формою забезпечення людських потреб, а також певних соціально-психологічних особливостей і самої характеристики суб'єкта у процесі життєдіяльності. Соціальна активність людини характеризується як її стан під час взаємодії із соціумом та ставлення особистості до певних аспектів життєдіяльності (*Л. Орбан-Лембрик, 2005*).

Термін «соціальний» завжди визначається як громадський, тобто пов'язаний із відносинами людей та життям і суспільстві. Відповідно, соціальна активність особистості може розглядатися як соціальна якість, яка сприяє реалізації рівня приналежності людини до соціуму, тобто вказує на глибину, повноту особистісних зв'язків особистості із соціумом, рівень її трансформації щодо предмету відносин із суспільством (*В. Киричук, 1998*).

Тому, як зазначають М. Корієв та А. Коваленко, соціальну активність можна розглядати як процес формування й трансформації особистості, а також подолання нею пересічних обмежень у процесі становлення, що

сприяє взаємодії індивіда із соціальним середовищем, його автономізації (М. Корієв та А. Коваленко, 2005).

Тому виховна діяльність учнів, яка віддзеркалена у колективних видах роботи, може виступати рушійною силою в розвитку вищих психічних функцій учні початкових класів і проявлятися в його соціально активній поведінці.

На думку С. Грабовської і С. Чолій, соціальна активність дає можливість більш детально охарактеризувати особистість. Це можливо під час прояву соціальної поведінки, яка здійснюється особистістю усвідомлено чи імпульсивно; реалізації соціальної діяльності, яка відбувається цілеспрямовано, залежно від поставленої мети та за побудованим планом (С. Грабовська, С. Чолій, 2010).

Соціальний розвиток дитини відбувається саме у ранньому та молодшому шкільному віці, коли закладаються необхідні для подальшого розвитку основи соціальної активності, що буде «розгортатися», нарощуватиметься протягом усього життя у інших ситуаціях чи соціальних сферах.

З позиції сучасної педагогіки поняття «активність» (від lat.. *activus* – діяльний) характеризується як ставлення особистості до діяльності та її здатність впливати на суспільство, вносити значущі зміни, які задовольняють як матеріальне, так і духовне становище людини під час набуття суспільно-історичного досвіду. Активність особистості виступає самостійною категорією, соціальним явищем, яке має специфічні особливості (С. Гончаренко, 1997).

Активність виступає необхідною умовою розвитку особистості учня, а також є фундаментальним принципом у педагогічній діяльності. На практиці реалізація соціально активної позиції особистості у житті залежить від рівня сформованості її інтересів, взаємин та навичок діяльності у соціумі.

Доцільно зауважити, що у складній структурі процесу формування та розвитку соціальної активності особистості, на думку В. Кременя, доцільно виокремлювати: суспільні цінності, інтереси особистості, її потреби, мотиви, прагнення та установки (*В. Кремень, 2005*).

Соціалізація особистості учня початкових класів виступає як процесом, так і кінцевим результатом її взаємодії із природним, предметним та соціокультурним середовищами; є результатом виховання громадянина своєї держави, розвитку його фізичної, психічної, соціальної та духовної сфер.

Формування особистості молодшого школяра у соціальному середовищі треба розуміти не лише як його оточення, а й як і систему очікувань та вимог, а також можливостей, що може забезпечити різні функції означеного процесу (*В. Радул, 2006, с. 7*).

Соціальна активність, на думку В. Рвадула, визначається як сукупність різних форм людської діяльності, яка свідомо орієнтована на розв'язання вагомих завдань, які виникають у процесі діяльності учня у класі чи соціальній групі у конкретний період. А суб'єктами активності школяра у соціумі можуть виступати і класи, і соціальні групи, і колективи, і саме суспільство (*В. Радул, 2004*).

Активність виступає специфічною властивістю молодшого школяра, яка спрямована на цікаве й пізнавальне, а також результативне набуття суспільно корисних знань (*Ю. Трофімова, 2003, с. 4*).

Узагальнюючи погляди учених-педагогів, можна зазначити, що існує дві групи поглядів щодо тлумачення активності особистості.

Перша група розглядає активність як рису темпераменту, що в основі своїй передбачає подолання різних перешкод у процесі досягнення мети, а також вплив людини на соціум.

Друга група учених трактує активність особистості як ставлення її до світу, а також як можливість змінювати рівень матеріальної та духовної

культури у процесі набуття власного досвіду й реалізовувати в різних видах своєї діяльності (*В. Радул, 2004*).

Таким чином, на основі проведеного аналізу наукових досліджень учених, у своєму дослідженні під соціальною активністю учня початкових класів будемо розуміти інтегровану якість, яка охоплює всі його життєві знання, а також соціальний досвід та проявляється у процесі самореалізації, активній життєвій позиції та здатності в конкретних життєвих ситуаціях взяти на себе відповідальність не лише за себе, а за інших, при цьому, керуючись соціальними нормами і цінностями.

1.3. Характеристика змістових компонентів, критеріїв та рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів

Зміни, які відбуваються у суспільстві, сприяють гуманізації в освітній галузі, що спрямовано на формування особистості як найвищої цінності, її здатності до активної самореалізації упродовж життя. Відповідно, постає більш актуальною стає проблема соціалізації учнів молодшого шкільного віку, розвитку їх соціальної активності та вміння брати участь в діяльності, яка є соціально-значущою.

Соціальна активність нами розуміється як внутрішній регулятор діяльності школяра у соціумі. Тому важливим для нашого дослідження є розкриття змісту й сутності соціальної активності учнів початкових класів та її компонентів.

Сукупність певних компонентів (частин / елементів / процесів) науковці розглядають як зміст, що розкриває зв'язки та внутрішні сторони (В. Кремень, 2008, с. 437).

Компонентами (складовими) активності учнів можуть виступати: наявність у дітей цільової установки, що сприяє підвищенню їх активності; інтерес до різних видів діяльності, що зумовлюється цією цільовою установкою й самим процесом засвоєння нових знань і навичок; активна робота школярів над навчальним матеріалом, їх критичне опрацювання навчальної інформації, їх опора на власний життєвий досвід; організація співпраці й взаємодопомоги.

Сформованість кожного компонента проявляється через певні критерії. Учені-педагоги поняття «критерій» визначають як ознаку оцінювання, класифікації чи оцінки (С. Гончаренко, 1997).

Критерій (з грец. *kriterion* – засіб для думки) тлумачиться як ознака оцінки явища, яка досліджується. Це поняття виступає своєрідним інструментом оцінювання, чи її засобом, а не просто власне оцінкою

(Т. Смагіна, 2010). У Енциклопедії освіти (В. Кремень, 2008, с. 434) критеріями та показниками визначають певну кількість ознак, що допомагають оцінити умови, процес та результат діяльності, який відповідає поставленим цілям.

Відповідно, критеріями сформованості соціальної активності учнів початкових класів можуть виступати: глибина, об'єм та застосування знань про різні соціальні цінності, ставлення дитини та емоційна підтримка цих соціальних цінностей, а також позитивна соціально-значуща діяльність.

Учені вказують, що ознака, яку ми називаємо критерієм дозволяє виражатися за допомогою якісної чи кількісної її характеристики.

На думку І. Беха, критерієм вихованості людини можна вважати ступінь її становлення та сходження; повноту оволодіння загальнолюдськими та національними гуманістичними (морально-духовними) цінностями, які виступають основою відповідних вчинків людини, а також рівень й ієрархію тих якостей особистості, які набуті нею у процесі виховання (І. Бех, 2003, с. 7).

Як зазначає Н. Кудикіна, критерії вихованості можна поділити на дві групи. До першої групи належать ті, які пов'язані із проявом результатів процесу виховання в зовнішній формі (судження учня, його оцінки, вчинки та дії особистості). До другої групи відносяться ті, що свідчать про приховані від учителя явища (мотиви дитини, її переконання та орієнтації). Вчена вказує, що показниками вихованості учнів можуть виступати такі інтегральні прояви особистості, до яких налужать: система цінностей школяра, здатність його включатися в різні види діяльності, проявляючи при цьому цілеспрямованість, усвідомленість, самостійність у процесі виконання, творчу активність та відповідальність (Н. Кудикіна, 2003, с. 196-197).

До структури соціальної активності учнів початкових класів відносимо такі компоненти: *емоційно-ціннісний, когнітивний та практичний компоненти.*

Як зазначає В. Тернопільська, такі компоненти, доповнюючи один одного, через визначені показники, можуть характеризувати кількісний та якісний аспекти особистості учні початкових класів, а також відобразити наявність, схильність та широту дієвості прояву у неї соціально активних дій (В. Тернопільська, 2011, с. 207-213).

Емоційно-ціннісний компонент включає в себе цінності, установки й переконання особистості дитини та може виступати основою формування її мотивів, що стимулюють соціальну активність. Даний компонент передбачає певний рівень сформованості в учня моральних, соціальних та комунікативних почуттів; його гуманістичну установку на налагодження процесу спілкування та взаємодії; уміння учня диференціювати власні почуття й адекватно їх виражати, а також психоемоційні стани дитини; уміння використовувати емоційну експресію спілкувань процесі спілкування; наявність розвинутої емпатії та сформовану позитивну «Я – концепцію», а також наявність емоційно-позитивного ставлення до своїх ровесників, старших людей, до самого себе та навколишньої дійсності; здатність здійснювати емоційну саморегуляцію (О. Тельна, 2011).

Державний стандарт початкової загальної освіти акцентує увагу на виховному спрямуванні, що дозволяє забезпечити набуття школярами досвіду емоційноціннісного ставлення до оточуючого світу, що можливе при виборі змісту, який є особистісно-значущим для школярів та його зв'язок із навколишньою дійсністю (*Державний стандарт початкової освіти*, 2018).

Важливо зазначити, що емоційна складова учня початкових класів часто залежить від мотивації й впливає на його діяльність і поведінку. А сильне емоційне переживання може викликати у молодшого школяра дисонанс між мотивами і його реальною поведінкою.

Учені зазначають, що емоції можуть впливати на життєві функції учнів, допомагати оцінювати ситуації, вирішувати їх, впливати на події і людей. Тому до критеріями емоційно-ціннісного компоненту визначаємо:

емоції, почуття, мотиви, цінності . Адже, ставлення учня початкових класів до себе, інших людей чи всього колективу, суспільно-корисної діяльності і соціальних норм й цінностей, що визначені суспільством, є проявом емоцій та складовою означеного компонента (*І. Єрмаков, 2000*).

Розвиток емоційної сфери учнів початкових класів залежить від середовища, що їх оточує, зокрема і спілкування з дорослими й однолітками. Емоції, якими учень молодшого шкільного віку пов'язаний із соціумом виступають базовими для розвитку його соціальної активності. Емоційна й соціальна сфери між собою взаємопов'язані та постійно взаємодіють.

І. Гадалова вважає що, емоції учнів початкових класів обумовлені виникненням таких переживань, які проявляються тоді, коли дитина лише починає усвідомлювати, що означає «я від чогось радію», «я чимось засмучений», «я є добрим», «я є злим», що свідчить про те, що у неї формується усвідомлена орієнтація у своїх переживаннях. Дослідниця наголошує, що до цього часу (дошкільний вік) переживання були іншими, а тепер вони в учня перебудовуються та виникає узагальнення почуттів, що є результатом багаторазового повторення певних ситуацій. Узагальнюючи власні почуття, які виникають в учня початкових класів, появляється певна логіка його почуттів (*І. Гадалова, 1997*).

В учнів початкових класів, що схильні до прояву переживань, роздратувань чи гніву, як правило, переважає високий рівень замкнутості, який часто виступає причиною негараздів саме у емоційно-соціальній сфері, а відповідно, може спричинити блокування соціально-комунікативного розвитку дитини, вважає О. Лепіхова (*О. Лепіхова, 2006, С.65-69*). Тому велике значення у житті вихованців мають учителі та батьки.

Завдання кожного вихователя полягає у тому, щоб навчитися керувати емоціями своїх учнів. Це повинно набувати для вчителя особистісного змісту, що має також супроводжуватися позитивними переживаннями на емоційному рівні. І. Бех стверджує, що учитель має володіти різними

техніками, які сприятимуть виникненню потрібних переживань, бажань дитини, адже педагог виступає своєрідним регулятором моральної поведінки дитини (*І. Бех, 2008, с. 42*).

Як стверджував український педагог-гуманіст В. Сухомлинський, що кращим засобом у справі виховання є створення умов, коли може проявитися в душі дитини будь-яке позитивне почуття. Тільки тоді, залежно від сили цього вияву, у душі маленької людини може залишитися певний слід, а також пам'ять про пережите, яка спрямовуватиме її волю. Учений наголошував, що діти мають відчувати, якими вони можуть бути і чесними, і відкритими, і благородними, і простими, і добрими та діяльними. Діти мають запам'ятати хороші порухи своєї душі, а тоді вони почнуть вірити собі, а це дуже важливо, на думку класика (*В. Сухомлинський, 1977*).

Будь-які позитивні емоційні переживання особистості характеризуються соціально активною дією й корисною адаптацією. Тому важливо створювати умови виховного середовища для їх прояву.

Учні початкових класів, у процесі засвоєння загальноприйнятих способів вираження власних почуттів, формують своє ставлення до соціальних подій, які відбуваються, своїх однокласників, оточуючих, до себе; можуть співвідносити почуття із задоволенням власних потреб, а також можуть розширювати свої можливості та оцінювати власні вчинки й вчинки інших людей відповідно до загальноприйнятих норм і правил. Сьогодні учні початкових класів все краще висловлюють власні почуття до рідних, друзів, інших людей і стають все більш емоційно виваженими. Тому, емоційне сприйняття виступає однією із умов формування соціальної активності учнів початкових класів.

Соціальна активність особистості вимагає стійкої мотивації, що виступає внутрішнім чинником школяра як у соціальних та міжособистісних взаєминах, так і в комунікації.

Вчені вважають, що одні мотиви спонукають особистість до діяльності, але, й водночас, надаючи їй особистісного змісту, а інші – виступають мотивами-стимулами, що співіснують із ними та виконують значення спонукальних позитивних, або негативних чинників, будучи позбавленими смислоутворюючої функції (*М. Корієв, А. Коваленко, 2005*).

Дослідник М. Савчин вважає, що в учнів початкових класів з віком починають набувати смислу соціальні мотиви. У молодшого школяра починає виникати потреба знайти власне певне місце серед оточення та виконувати серйозну і суспільно значиму діяльність. На думку ученого, мотивація виступає процесом, що пов'язує у єдине ціле як особистісні, так і ситуативні параметри, у процесі регуляції поведінки. Саме через певне ставлення до навколишньої дійсності в учнів реалізується їх домінуючий мотив (*М. Савчин, 1996, с. 39-49*).

Учні початкових класів спроможні оцінити, коли результат залежить від їхніх зусиль, а коли від різних обставин чи випадку, оскільки удосконалюється їх самооцінка.

Отже, можна зробити висновок, що в учнів початкової школи можемо спостерігати прояви спрямованості на себе, власний внутрішній світ, а також комунікабельність і переживання, які спрямовані на інших, у окремих випадках, навпаки – учнівську замкнутість. Тому завдання учителя – створити такі умови, щоб будь-які соціальні норми суспільства чи соціуму, де перебуває молодший школяр, стали для нього значущими. Для цього треба звертати увагу дітей на проблеми інших людей, щоб учні мали бажання допомогти, що і буде розвитком емоційно-ціннісного компонента його соціальної активності.

Емпатія виступає характеристикою особистості, що свідчить про співпереживання, відгук, співчуття до оточуючих, їх підтримка, де найвищим рівнем є не лише розуміння, а й дія щодо надання допомоги, навіть уміння взяти відповідальність за інших на себе; взаєморозуміння і партнерство.

Дослідники С. Грабовська та С. Чолій вважають, що емпатія виступає соціально-психологічною властивістю особистості, яка характеризує її здатність емоційно реагувати та відгукуватися на переживання інших людей; розрізняти емоційні стани інших та краще розуміти їх на рівні думок, а також відчувати на почуттєвому рівні; адекватно (вербально чи невербально) відповідати на почуття хвилювання інших людей (С. Грабовська та С. Чолій, 2010, с. 171-181).

Учені виокремлюють в емпатійному процесі наступні етапи:

- емпатійне розуміння (коли суб'єкт робить адекватні висновки щодо думок, почуттів чи переживань людини, що є об'єктом емпатії);
- емпатична експресія (коли суб'єкт виражає свої думки та ставлення у зв'язку із переживаннями людини, до якої проявляє емпатію);
- емпатійна комунікація (коли спочатку перевіряється точність емпатійного розуміння, а лише потім розвивається взаєморозуміння, що проявляється в діалозі). (Т. Герлянд, 2006).

Таким чином, емоційно-ціннісний компонент соціальної активності учнів початкових класів може виявлятися в емоційно-ціннісному ставленні до себе та інших людей, а також навколишньої дійсності; емоційно-позитивному ставленні до норм і правил поведінки, що прийняті в соціумі; толерантній установці на соціальну взаємодію та розвинутій емпатії й емоційному самоконтролю.

Показниками сформованості означеного компонента соціальної активності учнів початкових класів визначено: ціннісні ставлення до навколишньої дійсності й самого себе; позитивну мотивацію на соціальну активність у поведінці та щоденній діяльності; розвинуту емпатію.

Емоційно-ціннісний компонент соціальної активності учнів початкових класів передбачає формування у них позитивних емоцій та толерантних почуттів; мотивів до співпереживання у міжособистісних взаєминах; потреб та бажань до прояву власної соціальної активності.

Когнітивний компонент соціальної активності учнів початкових класів робить значущим набуття школярами тих знань та навичок, які дозволяють налагоджувати взаємодію з оточуючими і дотримуватися прийнятих в суспільстві цінностей і норм поведінки. Означений компонент охоплює знання й зацікавленість дитини у прояві соціальної активності в поведінці.

З точки зору Л. Канішевської, завдячуючи когнітивному компоненту соціальної зрілості, людина засвоює соціальний досвід, який передбачає набуття відомостей про форми суспільного життя і взаємодію з людьми, соціальні інститути та соціальні норми і цінності; формування певної сукупності основних соціальних ролей (Л. Канішевська, 2011). Завдяки когнітивному компоненту можна визначити ступінь аналітичного розвитку учня початкової школи і його творчого підходу до виконання справ чи вирішення проблем.

До основних показників сформованості когнітивного компоненту соціальної активності учнів початкових класів відносимо: знання школярів про соціальну активність людини у суспільстві, лідерство та партнерство особистості, усвідомлення нею необхідності їх вияву у щоденній життєдіяльності; знання дитини про соціальні норми та стилі поведінки, які загальноприйняті в соціумі; знання школярів про комунікативні властивості особистості.

За твердженнями В. Сухомлинського, праця і дотримання культури спілкування з іншими людьми неможливе без наявності у людини наукових знань. Адже, пізнання навколишнього середовища виступає незамінним у стимулюванні думки, а дитина у початкових класах може усвідомлювати цінність і важливість власної пізнавальної діяльності (В. Сухомлинський, 1977, с. 22).

Відповідно, учні початкових класів повинні отримувати систематизовані елементарні знання про соціальну активність, адже, саме

нові знання дозволяють правильно спостерігати, оцінювати та робити власні висновки із різних ситуацій, а також проявляти соціальну активність в різних сферах людського життя. Під час ознайомлення школярів із соціальною активністю треба давати не лише знання, але й розвивати їх інтерес до пізнавальної активності й практичної діяльності.

Як стверджує В. Тернопільська, важливими характеристиками когнітивної складової соціально-комунікативної культури виступають знання дітей про характеристики прояву важливих особистісних якостей, серед яких: комунікабельність та тактовність, рішучість та ініціативність, терплячість та відповідальність, товариське взаєморозуміння й здатність до співчуття. (В. Тернопільська, 2011, с. 89).

Практичний компонент соціальної активності учнів початкових класів передбачає оволодіння школярами комунікативними вміннями та навичками, що дозволяють ефективно встановлювати контакти з іншими людьми; оволодіння експресивними вміннями, які дозволяють забезпечити адекватний супровід міміки та пантоміміки адекватно до висловлювань; оволодіння перцептивними та рефлексивними вміннями, які роблять можливим пізнання внутрішнього світу партнера зі спілкування, а також розуміння самого себе. Означений компонент відображає поведінку особистості, яка є свідомо регульованою на основі значущих у суспільстві норм та правил; особистісну соціальну активність; успішну адаптацію учнів початкової школи в соціумі.

Практичний компонент можна визначити як здатність виявляти ініціативу та творчість, а також приймати обґрунтовані й адекватні рішення у різних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Означений компонент спонукає вихованців до того, щоб мобілізувати власні зусилля, які спрямовані на самопізнання чи самореалізацію дітьми власних можливостей, до саморозвитку учнів як суб'єктів соціальної активності (В. Тернопільська, 2011, с. 207-213).

До показників практичного критерію відносимо: свідомо регульовану активну поведінку; активна діяльність, яка здійснюється на основі соціально-значущих норм, а також відповідальність і розвинуті соціальні й комунікативні уміння та навички.

Соціальну активність учнів початкових класів охоплює компоненти двох рівнів: по-перше, міжособистісної взаємодії, а по-друге, операційно-діяльнісної взаємодії. Таке поєднання дозволяє школяреві встановити соціальні контакт з іншими людьми, побудувати стійкі взаємини в соціумі.

Учений І. Бех стверджує, що соціально-активне спілкування виступає суб'єкт-суб'єктною взаємодією, у процесі якої проходить зміна власних позицій й забезпечується моральний та духовний розвиток школяра (І. Бех, 2008).

Як стверджують учені, вищим проявом діяльності особистості є її соціальна поведінка, під час якої проявляється конкретна соціальна позиція людини щодо дотримання нею соціальних норм та виконанні основних соціальних ролей. Так, з точки зору Л. Канішевської, соціальна поведінка виступає формою перетворення діяльності людини у її реальні дії щодо соціально значимих для неї об'єктів. Соціальна поведінка виступає як зовнішньо споглядабельна система дій чи вчинків людини, під час якої реалізується її внутрішня спонука (Л. Канішевська, 2011).

Тому для нас важливим є твердження І. Беха про те, що корисна діяльність повинна супроводжуватись позитивними емоціями. Відповідно, позитивна діяльність чи вчинок, який супроводжується переживаннями радості, стимулює діяльність вихованця з урахуванням соціальних цінностей, які втілюються в моральні вчинки (І. Бех, 1999).

Про готовність школяра до прояву соціальної активності може свідчити його соціальна діяльність. На думку М. Бабкіної, соціальні відносини неможливі без налагодження комунікації. Соціальний сенс спілкування дослідниця вбачає у тому, що воно є засобом передачі різних форм культури

та суспільного досвіду від одного покоління до іншого шляхом розповсюдження звичаїв, традицій, норм поведінки, творів різних видів мистецтва, предметів матеріальної культури, систему освіти та виховання тощо (*М. Бабкіна, 2009, с. 147*).

Оскільки соціальна активність учнів початкових класів є інтегрованою характеристикою, то для нас цінні дослідження С. Тарасюк, яка вважає, що соціальну активність особистості включає три блоки.

До першого блоку вчена відносить стійкі внутрішні детермінанти особистості, які можуть визначати її індивідуальність і характеризувати людину як істоту, яка належить до певного соціуму. На думку дослідниці, детермінанти можуть набуватися у процесі її розвитку під впливом виховання і взаємодії особистості із навколишніми. До детермінант відносить: конструктивні, що проявляються через дружбу та товариську, почуття симпатії та емпатії, турботу та допомога тощо, і які потребують стимулювання; деструктивні, проявляються у замкнутості, невпевненості, агресивності, тривожності, імпульсивності тощо, і які потребують гальмування.

До другого блоку учена процес діяльності школяра, що проявляється через інтенсивність змін, що відбуваються в учнів під час навчального та виховного процесів, а також поєднання різних елементів діяльності та спілкування, які надають особливий характер у соціальній діяльності.

До третього блоку вчена відносить умови і чинники ситуації у соціумі, де активно діє особистість, а саме: особливості взаємодії у системі «вчитель – учень», яка може забезпечити ситуацію спільної продуктивної діяльності, під час якої виникають тісні спонукальні контакти та умови навколишнього середовища; залучення учні до різних видів колективної діяльності, серед яких і суспільно-корисна, і художньо-ігрова, і навчально-пізнавальна, і предметно-перетворювальна, і соціально-комунікативна (*С. Тарасюк, 1999*).

Дослідники С. Грабовська та С. Чолій вважають, що процес формування соціальної активності учнів початкових класів відбувається поетапно, виокремлюючи наступні етапи:

- перший етап характеризується тим, що відбувається формування в учнів початкової школи готовності до різних видів діяльності та паралельне включення їх у процес навчання й виховання;
- другий етап характеризується тим, що, з урахуванням індивідуальних можливостей учнів, виявлення рівня їх активності, відбувається реалізація цієї активності через ускладнені та розширені види діяльності;
- третій етап характеризується тим, що учні проявляючи власні можливості і готовність, починають активно діяти у більш складних видах діяльності, що передбачають більш високі рівні її виконання.

Така структура активності дозволяє простежити функціональний зв'язок між активністю та діяльністю, коли активність починає вказувати на характер змін у діяльності, тобто залежить від характеру змін самої активності (С. Грабовська, С. Чолій, 2010, с. 171-181).

Згідно Державного стандарту початкової загальної освіти, виховне спрямування освітнього процесу повинно забезпечуватися створенням умов, які будуть позитивно сприяти самовираженню учнів в різних видах діяльності. Таке самовираження у процесі навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів здійснюється залежно від їхніх індивідуальних якостей та можливостей самих дітей (Державний стандарт початкової загальної освіти, 2018).

Описані компоненти, критерії та показники, дозволили нам виокремити *рівні сформованості соціальної активності учнів початкових класів.*

Вважаємо, що доцільно виокремити рівні сформованості: високий, середній, початковий, кожен з яких охарактеризуємо.

Високий рівень сформованості соціальної активності учнів початкових класів проявляється у тому випадку, коли в поведінці учнів

початкової школи простежується здатність і намагання діяти відповідно до норм, моделей поведінки та правил, які прийняті в соціумі; учні усвідомлюють доцільність такої поведінки і завжди намагаються поглиблювати власні знання. Школярам на цьому рівні притаманне позитивно-емоційне ставлення до себе та інших, усвідомлення власної та цінності інших людей, а також повага їх гідності. Учні у взаємодії проявляють толерантність та чуйність, доброзичливість та відповідальність, товариськість та готовність до діалогу й співпраці; проявляють лідерські якості та беруть активну участь в житті свого класу і школи. Також молодші школярі на цьому рівні, як правило, вимогливо та самокритично ставляться і до себе, але й хочуть, щоб інші також якісно виконували різні види діяльності; у таких учнів розвинені емпатія і рефлексія.

Середній рівень сформованості соціальної активності учнів початкових класів характеризується тим, що в школярів частково сформовані уявлення про соціальну взаємодію. Діти не зовсім (не повністю) усвідомлюють доцільність та необхідність дотримання соціальних норм та моделей поведінки, а відповідно, тому їм і складно оцінити власну поведінку і вчинки, а також ставлення до інших. У взаємовідносинах із близькими й друзями учні демонструють чуйність та толерантність, уважність та повагу, однак, керувати власними вчинками чи діями, емоціями чи почуттями їм вдається не завжди. Такі школярі, як правило, демонструють нестійкий прояв відповідальності, можуть бути байдужим у ставленні до успіхів чи невдач однокласників чи загалом класу. Поведінка таких дітей є ситуативною та часто залежить від потреб та вимог, а також інтересів і зовнішнього впливу людей, які є для них значущими. Тієї школярі, частіше всього, беруть пасивну участь у всіх класних та шкільних справах, не проявляють ініціативу.

Початковий рівень сформованості соціальної активності учнів початкових класів проявляється тоді, коли школярі характеризуються

фрагментарними знаннями про можливу соціальну взаємодію, норми та правила їх поведінки в соціумі, а, як результат, вони часто не спроможні об'єктивно оцінити власну поведінку і поведінку інших людей, а також важко проходять адаптацію в соціумі. Школярі цього рівня пасивно ставляться до різних виховних справ, що проводяться у класі чи школі, а як результат, не беруть у них участь. Часто такі учні не мають друзів, що пов'язано із почуттям заздрості щодо успіхів інших. Відповідно, вони мають низький рівень комунікативних умінь, тому не можуть швидко і результативно розв'язувати конфліктні ситуації, а часто і не уміють взаємодіяти із класною спільнотою.

1.4. Позаурочна виховна робота як основа формування соціальної активності учнів початкових класів

На сучасному етапі, згідно Нового Державного стандарту початкової загальної освіти, пріоритети спрямовуються на розвиток в молодших школярів соціальних умінь та навичок, а також налагодження партнерської взаємодії. Зміст виховної діяльності видозмінюється паралельно до змісту початкової освіти, що починає набувати практико-діяльній спрямованості.

Виховна діяльність в закладах загальної середньої освіти підпорядковується низці нормативно-правових актів. Зокрема, Лист МОН України № 1/9-245 від 27 червня 2001 року «Про організацію роботи середньої загальноосвітньої школи повного дня і групи продовженого дня» унормовує не лише навчальну роботу, а звертає увагу на важливість створення сприятливих умов для задоволення різновекторних інтересів учнів початкових класів, організацію вчителем дозвілля своїх вихованців, організацію та проведення як позаурочної, так і позакласної виховної роботи. Виховну роботу з учнями також урегульовує Наказ МОН України № 434 від 06 вересня 2000 року «Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти».

Метою виховної роботи в школі є, насамперед, розвиток здібностей учнів, формування у них умінь та навичок, що необхідні для успішної їх соціалізації.

На сучасному етапі розвитку освіти виховна робота у закладах загальної середньої освіти базується на таких принципах:

- принципі гуманізації, який визначає доцільність створення умов для реалізації особистості дитини у творчому напрямку; вияву її талантів; формування гуманної особистості, що була би людяною, доброзичливою, милосердною та ін.;
- принципі єдності загальнолюдських та національних цінностей, що

дозволяє: органічно поєднати культуру української нації із культурою різних народів усього світу; здійснити культурний розвиток різних національних меншин. Це, у свою чергу, дозволяє усвідомити розподіл цінностей різних людей та поділ їх на групи, враховуючи певні пріоритети (національні, класові, групові тощо, а також визначає виховну діяльність як засіб гарномізації нації і налагодження міжнаціональних відносин у її межах;

- принцип демократизації, який передбачає певну автономію (самостійність) закладів освіти щодо формування змісту виховної діяльності, обираючи форм і методів її здійснення, налагодження співробітництва на засадах партнерства з різними всіма учасниками освітнього процесу;
- принципі науковості та системності, який полягає у забезпеченні найбільш сприятливих умов для розвитку кожної особистості та виборі таких засобів виховання, які є найбільш оптимальними для неї задля досягнення основної мети;
- принципі неперервності, наступності й інтеграції, який забезпечує зосередження всіх зусиль закладу освіти й різних громадських організацій у реалізації виховання; наступність та інтеграція навчального та виховного процесу, що дозволяє поглибити знання, їх конкретизувати у поєднанні з формування особистісних якостей учнів;
- принципі варіативності, що реалізується через широкий вибір форм і засобів виховання школярів як у навчальному, так і позанавчальному процесі. Це, в свою чергу, дозволить задовольнити індивідуальні запити дитини, здійснити її пізнавальний розвиток та сприяти розвитку інтересів;
- принципі добровільності й доступності, який дозволяє забезпечити вибір на основі бажання та інтересів; доступність щодо задоволення особистісних потреб для власної творчої самореалізації й самовдосконалення як на духовно-моральному рівні, так формування

додаткових компетентностей, а також залученню до ефективної громадської діяльності;

- принципі самостійності та активності, який полягає у створенні оптимальної психолого-педагогічної атмосфери, де виявляються, розвиваються та реалізуються інтереси школяра, його пізнавальна, творча активність у різних видах навчальної чи виховної діяльності;
- принципі гармонізації родинної та суспільної освіти й виховання, яка має на меті забезпечення сприятливих умов задля забезпечення партнерської взаємодії, співпраці усіх учасників освітнього процесу, де реалізуються процеси виховання, навчання та розвитку;
- принципі практичної спрямованості процесу виховання, що сприятиме професійній орієнтації молодших школярів, розширенню практичних навичок учні, необхідних для майбутніх професій (*М. Ткачук, 2007, с. 180-186*).

Становлення підростаючого покоління відбувається через різноманітні зв'язки із суспільством, у процесі яких відбувається засвоєння дитиною цінностей та норм, а також формується її активність та цілісність, набувається власний соціальний досвід. Особистість школяра починає перетворюватися на суб'єкта, який набуває досвіду суспільства, лише у процесі розгорнутої соціалізації (*І. Бех, 2008, с. 685*). Прояв соціальної активності учнів початкових класів може бути як позитивним, так і негативним, оскільки особистість може робити як позитивні вчинки задля блага суспільства, так і негативні. Відповідно, особливої актуальності на сьогодні, набуває питання щодо правильної організації позаурочного виховного процесу в новій українській школі з метою виховання активної особистості, яка житиме не лише заради своїх інтересів, але й інтересів суспільства (*О. Лавренко, 2012, с. 54-57*).

Процес виховання може розглядатися як суспільне явище, що безпосередньо взаємопов'язане із процесом соціалізації й соціальним

розвитком учнів початкових класів під час позаурочної виховної діяльності.

На сучасному етапі система виховання в закладах освіти доповнена принципами виховання: народності та демократичності, гуманізації та неперервності, індивідуалізації та диференціації, єдності виховання й життєдіяльності, етнізації та культуровідповідності.

Безумовно, що виховна робота, яка здійснюється в позаурочний час має на меті поглиблення й доповнення виховання, яке відбувається під час навчального процесу в початковій школі.

Дослідники науково-педагогічної проблематики використовують різні терміни виховної роботи, яка здійснюється за межами навчального процесу, а саме: «позакласна виховна робота», «позашкільна виховна робота», «позанавчальна виховна робота», «позаурочна виховна робота».

В український педагогічному словнику зазначається, що позакласна робота у закладах освіти планується, організовується й здійснюється при підтримці органів дитячого самоврядування, однак при тактовному керівництві й підтримці всього педагогічного колективу (*С. Гончаренко, 1997, с. 263*).

Як стверджує Б. Кобзар, позанавчальна виховна діяльність є цілеспрямованою навчально-виховною роботою з учнями, що її організовують та проводять вчителі чи вихователі у різних школах в позаурочний час» (*Б. Кобзар, 1991*).

Соціальна активність виступає складовою соціальності індивіда, яка формується у процесі виховання учнів у школі. Прояв соціально активної позиції у житті залежить від того, на якому рівні сформовані інтереси, взаємини, установки й вміння ефективно взаємодіяти у соціумі (*Ж. Петрочко, 2012*).

Відповідно, можна стверджувати, що соціальна активність особистості дитини – це певний тип її взаємовідносин із соціумом. Через соціальну діяльність реалізуються означені відносини, а базується вона на суспільно

сформованих здібностях і здійснюється в умовах соціального середовища.

Соціальне середовище виступає сукупністю природних й соціальних умов, в яких відбувається розвиток людського суспільства, а діяльність у суспільстві є для особистості необхідною умовою її становлення та розвитку. Соціальне середовище, яке би воно не було, завжди бере участь в формуванні та розвитку особистості людини, відповідно виступає для особистості одночасно і середовищем її виховання. Середовище виховання характеризується розмаїттям сфер життєдіяльності особистості (В. Тернопільська, 2014).

Треба зазначити, що в довідковій літературі, позакласна робота в школі організовується і здійснюється органами дитячого самоврядування при допомозі усіх учасників освітнього процесу (С. Гончаренко, 1997, 61, с. 263).

Досліджуючи проблему формування у молодших школярів умінь спілкуватися засобами позакласної навчально-виховної роботи, К. Слесик розкриває поняття позакласної роботи як багатоаспектне поняття, виокремлюючи два компоненти позакласної діяльності: позаурочну роботу й поза навчальну роботу (К. Слесик, 2002, с. 63). Дослідниця позаурочну роботу школи тлумачить як діяльність учителів, батьків і учнів, яка організовується в школі з метою розширення та поглиблення знань та умінь школярів, розвитку їх самостійності та індивідуальних здібностей, а також задля задоволення їхніх інтересів та створення умов для розумового відпочинку (К. Слесик, 2002, с. 64).

Тобто, можна стверджувати, що поняття «позакласна робота» та «позаурочна робота» як у нормативно-правових документах, так і в дослідженнях учених, не чітко розмежовуються і досить часто використовується ученими як синоніми.

Л. Базильчук, вивчаючи проблему організації позакласної роботи в умовах школи, поділяє позаурочну діяльність на дві: позашкільну роботу і позакласну роботу. Позашкільну діяльність вчена трактує як роботу закладів

для дітей та юнацтва, яка організовується поза межами школи, а позакласну діяльність розкриває як процес організації розвитку інтересів школярів в позаурочний час в умовах школи завдяки діяльності педагогічного колективу (Л. Базильчук, 2008, с. 5).

До специфічних особливостей, що притаманні лише позаурочній діяльності належать:

- активізація усіх видів діяльності школярів, що є результатом неопосередкованого впливу учителя на учнів;
- значне підвищення ролі самого учня щодо вибору способів використання власного вільного часу;
- підвищується можливість реалізації власного прагнення учня до самовиховання та формування певних життєвих установок;
- вона не регламентується єдиними загальними для всіх обов'язковими програмами, які можуть мати лише рекомендаційний характер;
- зміст, методи та організаційні форми значно менше регламентуються, ніж в навчальному процесі.

На думку Н. Кудикіної, позаурочна робота в школі, як правило, реалізовується через діяльність різних дитячих самодіяльних творчих об'єднань та організації занять за інтересами, оскільки індивідуалізація позаурочного освітнього процесу здійснюється в ході створення можливостей для кожної дитини щодо вибору конкретних занять згідно власних інтересів та бажань (Н. Кудикіна, 2003, с. 134).

Для позаурочної діяльності характерними ознаками є, на думку Л. Базильчук,:

- відсутність оцінювання учнів у процесі роботи;
- через участь в різних видах позаурочної роботи, можливість розширення у школярів власного особистого досвіду;
- сприяння формуванню знань про різні види діяльності людини та необхідних умінь та навичок для її здійснення;

- створення можливостей для розвитку спільного інтересу школярів до діяльності та підвищення їхньої пізнавальної активності (*Л. Базильчук, 2008, с. 5*).

У процесі організації вчителем позаурочної діяльності школярів створюються можливості для розширення й поглиблення та закріплення знань учнів, засвоєних на уроках, при відбувається також розвиток здібностей учні та задовольняються їх інтереси і потреби, а також формується самостійність (С. Грабовська, С. Чолій 2010, с.171-181).

Для формування соціальної активності учнів у школі важливим є їх взаємодія, спілкування із соціальним оточенням, адже це несе в собі великий виховний аспект, у якому досить гармонійно поєднуються і колектив, і групи дітей, ф самодіяльність учні початкових класів при задоволенні природних потреб.

У Новій українській школі акцентується увага на важливості орієнтації педагогічної роботи на учня, виховання його на цінностях педагогіки партнерства, налагодження позитивної взаємодії між школою і батьками, школою й дітьми, школою і суспільством. Педагогіка партнерства актуалізує для школярів: добровільне навчання, виховання та розвиток, а це виключає з педагогічних впливів всі примусові засоби та актуалізує ціннісне, гуманне ставлення до школяра.

Основною вимогою шкільного сьогодення є: взаєморозуміння та повага до учня, творча взаємодія між учителем та учнем, учителем та батьками. Досить важливою виступає орієнтація у діяльності вчителя на партнерську діяльність та розвиток соціально активної особистості учня початкових класів в процесі позаурочної виховної діяльності.

Згідно Концепції громадянської освіти та виховання у школах України досить важливо здійснити формування особистісних якостей громадянина демократичної держави, як патріота, що володіє демократичною громадянською культурою та готовий до компетентної участі в житті

суспільства (*Концепції громадянської освіти та виховання у школах України, 2018*). Це актуалізує та робить вагомим гармонійний розвиток та формування соціальної активності в учнів початкових класів.

На нашу думку, вагомим засобом формування соціальної активності учнів початкової школи є шкільне самоврядування в умовах сучасної школи, яке відбувається під керівництвом учителя, однак діти вже можуть визначити свою приналежність до шкільного колективу та реалізувати власні можливості, розвивати нахили і здібності, а також їх соціальну активність. Учнівське самоврядування доцільно запроваджувати в школі з метою набуття молодшим школярем свого досвіду у налагодженні взаємовідносин чи для творчої самореалізації, прояву лідерських якостей, успішної соціалізації учнів, дозволяє забезпечити участь учнів початкової школи у різноаспектній діяльності, а також навчає керувати й відповідати за справи всього колективу.

Сприятливі умови щодо формування соціальної активності учнів початкових класів організовується у процесі реалізації:

- соціально-виховних проєктів, до яких належать: акція «Допоможи солдату», виховний захід «Вишиванка – генетичний код нації», тематична бесіда «Я – українець», гра «Джура» тощо;
- різних шкільних заходів, серед яких конкурси, конференції, вистави, брейн-ринги, концерти тощо;
- шкільних гуртків, студій чи клубів і спортивних секцій;
- оформленні шкільної газети, де висвітленні події шкільного життя.

Соціальна активність молодшого школяра формується шляхом розвитку критичного мислення, усвідомлення власної ролі та функції в колективі, формуванню поваги до результатів роботи, яку виконали інші, формуванню умінь робити самоаналіз, учнівської здатності виконувати колективні доручення, брати відповідальність на себе за інших, усвідомленню суспільних правил і норм, розвиток лідерських якостей учнів

початкової школи.

Таким чином, на основі аналізу наукових джерел, встановлено, що позаурочна виховна діяльність виступає невід'ємною частиною системи освіти, яка спрямована створення умов для розвитку дитячих здібностей в різних сферах суспільного життя, науці, спорті, творчості і паралельне формування в учнів первинних знань, вмінь і навичок, які є потрібними для ефективної їх соціалізації.

Соціально активний учень початкових класів буде вирізнятися такими характеристиками: загальними якостями (активний, ініціативний, організований, компетентний, комунікативний, товариський, спостережливий, наполегливий та ін.) і специфічними якостями (динамічний, гнучкий, мобільний, варіативний, доступний).

На основі проаналізованої літератури можна стверджувати, що позаурочна виховна робота з учнями в початковій школі виступає важливою частиною формування їх соціальної активності.

Соціальна активність передбачає готовність і здатність дитини діяти в інтересах суспільства, активно брати участь в різних видах діяльності, уміти взаємодіяти й співпрацювати з іншими людьми, розвивати свої здібності і відповідально виконувати свої обов'язки.

До основних напрямів формування соціальної активності учнів у початковій школі в позаурочний час входять наступні:

- *розвиток в учнів комунікативних навичок* через спілкування з однолітками і дорослими людьми; формування умінь слухати та висловлювати власні думки й вирішувати конфлікти і співпрацювати у групі;
- *розвиток в учнів соціальної відповідальності* через залучення їх до відповідальності за свої дії й вчинки, як у в школі, так і в спільноті, що може бути через догляд за природою, надання допомоги слабшим, взяття на себе обов'язків відповідального за спільну справу;

- *сприяння саморозвитку та творчості*: Це може здійснюватися через позаурочну діяльність, яка має надихати учнів, розвивати їх, допомагати проявляти творчість. Вчитель може організувати заняття мистецтвом, участь учнів у спорті, відвідування наукових клубів, музеїв, які можуть допомагати школярам виявляти та розвивати власні здібності;
- *співпраця із батьками та громадою*: Учитель повинен залучати батьків і місцеву громаду до позаурочної діяльності, щоб допомогти збагатити досвід учнів і розширити їх можливості. До такої роботи залучати батьків, які можуть бути керівниками окремих гуртків, а громада повинна надавати ресурси та підтримку;
- *систематичність та різноманітність позаурочна діяльність* дозволить дати школярам можливість спробувати різні види діяльності, а також вибрати те, що саме їм подобається найбільше;
- *здоровий спосіб життя* через включення до позаурочної роботи видів діяльності, які передбачають фізичну активність і навчання саме здоровому способу життя, що сприятиме фізичному та психічному розвитку школярів.

Таким чином, позаурочна виховна робота у початкових класах відіграє надзвичайно важливу роль у процесі формування соціальної активності молодших учнів. Саме вона дозволяє розвивати в дітей важливі соціальні навички, допомагає створити позитивний вплив на загальний розвиток і самопочуття дітей.

Для ефективної організації позаурочної виховної діяльності з учнями початкових класів можна використовувати такі *форми роботи*:

- клуби і гуртки, де школярі зможуть розвивати власні інтереси, спілкуватися і спільно вирішувати завдання;
- соціально-освітні проекти, які створюють можливості для спільної роботи над рішенням конкретних соціальних проблем чи завдань;
- волонтерська діяльність, яка сприяє формуванню в учнів небайдужості,

ініціативи, співпереживання;

- спортивні та театральні колективи, участь у яких сприятиме розвитку комунікаційних навичок та відповідальності і взаємодопомоги;
- тренінги та майстер-класи для розвитку комунікаційних навичок, здатностей лідерства, толерантності тощо;
- організація заходів для облаштування благоустрою школи і місцевості, що дозволяє залучити учнів до роботи над проектами із покращення навколишнього середовища;
- соціальні ігри та тренінги, що дозволяє розвивати соціальні навички, розвивати емпатію та усвідомлення важливості співпраці;
- робота із соціально вразливими групами, що дозволить учням долучатися до допомоги дітям, що потребують особливої уваги;
- проведення тематичних дебатів і обговорень, що сприятиме розвитку в школярів аналітичного мислення і навичок обговорення різних соціальних питань;
- формування громадського самоврядування, які можуть створити можливість для учнів приймати участь і прийнятті важливих рішень в школі.

Важливим є те, що в процесі позаурочної роботи, учням початкових класів має надаватися можливість самостійно вибирати саме ті напрями роботи, які їх найбільше цікавлять, що допоможе розвивати їхню ініціативу і відповідальність. Однак, найважливішим доцільність створення сприятливої атмосфери задля розвитку соціальної активності школярів, де би кожен учень початкових класів відчував, що саме його думка та ініціатива є важливими.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз наукових досліджень дозволив зробити висновок, що категорію «соціальна активність» використовують задля характеристики соціального значення в житті людини. Соціальну активність визначено як інтегровану якість, яка включає: життєві знання й соціальний досвід; проявляється через самореалізацію, активну життєву позицію у життєвих ситуаціях; уміння на себе взяти відповідальність за себе й інших, враховуючи соціальні норми й цінності.

Поняття «активність» трактується як діяльнісне ставлення особистості людини до світу та її здатність впливати на суспільні зміни в матеріальному й духовному середовищі з урахуванням суспільно-історичного досвіду людства. Визначено, що активність виступає необхідною умовою для розвитку особистості школяра.

На основі узагальнення поглядів учених встановлено, що соціальна активність учнів початкових класів виступає як рушійною силою для діяльності та є складною системою особистості вихованців, яка охоплює: розуміння і застосування сформованих знань, умінь і навичок, які набуваються унаслідок означеного процесу; розвиток особистісних комунікативних здібностей школярів; їх ініціативність.

Розроблено структуру соціальної активності учнів початкових класів, що передбачає емоційно-ціннісний компонент, когнітивний компонент та праксичний компонент, виконуючи при цьому спонукальну, інформаційну й діяльнісну функції.

З метою визначення рівнів сформованості соціальної активності обрано критерії: «ціннісний» для емоційно-ціннісного компонента; «інтелектуальний» для когнітивного компонента; «поведінковий» для праксичного компонента.

Виокремлено рівні сформованості соціальної активності учнів початкових класів в позаурочній виховній роботі, а саме: високий, середній, початковий.

Встановлено, що позаурочна виховна діяльність виступає невід'ємною частиною системи освіти, яка сприяє розвитку дитячих здібностей в різних життєвих сферах (наука, спорт, творчість) та набуттю первинних практичних здатностей, які необхідні задля ефективної їх соціалізації.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАУРОЧНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

2.1. Емпіричне дослідження рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів

У процесі написання магістерської роботи нами було проведено емпіричне дослідження рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів.

Метою емпіричного дослідження було виявлення рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів та узагальнення чинників, які сприяють ефективності її формування.

Базою для проведення емпіричного дослідження було обрано Плосківський заклад загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів Селятинської сільської ради Путильського району Чернівецької області.

Учасниками дослідження стали 94 учні початкових класів, 63 батьків та 12 учителів.

Аналіз рівнів сформованості соціальної активності учнів початкових класів відбувався за компонентами соціальної активності (емоційно-ціннісного, когнітивного та практичного).

Для виявлення рівня сформованості емоційно-ціннісного компонента соціальної активності учнів початкових класів ми використовували: анкету «Який я?», методику «Емоційна самооцінка», методику «Я і моє оточення», методику «Сходинки», методику «День народження» (модифіковану А. Прихожан для молодших школярів).

Аналіз результатів опитування учнів за методикою «Емоційна самооцінка» засвідчив, що у 35,7% молодших школярів проявляється

адекватна самооцінка, яка характеризується такими яскраво вираженими якостями: вимогливість до себе, дружелюбність до інших, повага до дорослих, впевненість у своїх можливостях. Їх соціальна активність проявляється постійно. Завищена самооцінка наявна у 35,2% учнів початкової школи. У таких учнів характерні ознаки проявляються у невпевненості в своїх силах, настороженості. Соціальна активність у таких школярів проявляється лише тоді, коли впевнені, що ситуація є для них безпечною. Вони є дуже вибірковими в своїх соціальних контактах. У 29,1% учнів була виявлена занижена самооцінка. Ця група школярів характеризується невпевненістю у власних силах, емоційною неврівноваженістю, образливістю, бажанням усамітнитись та низьким рівнем домагань, а це проявляється негативно у встановленні соціальних зв'язків з іншими та прояві соціальної активності.

Методика «Який я?» була спрямована на виявлення рівня ставлення до свого ідеального «Я» та ставлення до реального себе. Учням пропонувалося обрати із десяти якостей, які були запропоновані в таблиці ті, що були притаманні саме їм? Результати засвідчили, що високий рівень проявився у 17,5% учнів, середній рівень у 36,3%, початковий рівень у 46,2% учнів.

Для вивчення мотивів поведінки учнів початкових класів у ставленні їх до інших нами використані: методика «Соціальна зацікавленість», методика «Я і моя сім'я», методика «Я та моє оточення», проєктивна методика «Дерево», методика «Мій клас» та методика «Де я?».

На основі аналізу результатів було встановлено, що адаптація учнів у класному колективі відбувається по-різному. У 30,3% учнів виявлено труднощі адаптації, що часто пов'язано із не дотриманням різних норм поведінки в школі, різким проявом негативних емоцій. У 33,8% школярів виявлено середній рівень адаптивності. Вони мають труднощі у виконанні завдань педагога, однак намагаються дотримуватись правил поведінки, але є неспокійними, позитивні взаєностосунки у колективі налагоджують важко. У

35,9% школярів виявлено високий рівень, оскільки вони досить швидко вливаються у колектив, проявляють спокій, є доброзичливі, мають гарний настрій та дотримуються норм поведінки.

Аналізуючи результати анкети «Мій клас?» можна стверджувати, що 89% молодших школярів відповіли «так» і лише 11% - «ні». Почуття взаємодопомоги в класному колективі проявляється у 75,4% учнів, а не відчують допомогу 24,6%.

У початковій школі учні створюють власні малі групи для комфортного міжособистісного спілкування, які, як правило, засновані на почуттях симпатії один до одного, що проявляється через доброзичливість та дружелюбність, комунікабельність та близькість. Отримані результати опитування вказали на близькість та симпатію переважно до рідних: до мами (23,2% учнів), до тата (18,3 % учнів), до дідуся (10,6 %), до бабусі (17,6% учнів), до вчителя (15,5 % учнів), до однокласників (14,8%). Це свідчить про те, що вчителям доцільно більше працювати над встановленням позитивних стосунків між учасниками освітнього процесу.

Налагодження міжособистісних взаємин серед учнів неможливе без прояву емпатії. За результатами дослідженнями встановлено, що на високому рівні розвитку емпатії є 33,2% школярів, на середньому рівні 32,8 %, а на початковому - 34% опитаних учнів.

З метою отримання більш точної інформації ми долучали до діагностування батьків. Згідно методики «Яка Ваша дитина?» було виявлено рівень самостійності дітей, їх мотивацію до навчання, роль батьків у розвитку умінь дітей правильно оцінювати себе та свої вчинки. За отриманими результатами встановлено, що 54% батьків вважають, їх діти самокритичні й самостійні. 48% опитаних батьків вказують на те, що їх діти проявляють почуття співчуття, уміють радіти успіхам як своїх близьких, так і друзів, тобто вважають, що їх діти є емоційними.

Анкетування «Портрет моєї дитини» дозволив отримати інформацію

щодо інтересів, переживань, труднощів учнів, а також про їхні взаємини із рідними. Так, 15% батьків сказали, що не знають чим цікавиться їхня дитина і які навчальні предмети є у неї улюбленими; 20% батьків сказали, що часто мають відчуття безсилля в різних ситуаціях із дитиною, бо мають мало спільного часу, недостатньо спілкуються, що пов'язано із зайнятістю на роботі. Позитивні емоції «задоволення», на думку батьків переважають у 29,8% учнів. Такі школярі налаштовані позитивно, вони є активними, відкритими до спілкування із батьками, із учителем, з друзями, а негативні емоції у них короткотривалі. 35,2% учнів, на думку батьків, мають негативною емоцію «страх», тому ведуть себе стримано, вони не комунікабельні, досить важко встановлюють нові знайомства і мають мало друзів, не люблять брати участь у шкільних заходах.

Узагальнені результати дозволили побудувати гістограму рівня сформованості емоційно-ціннісного компонента соціальної активності учнів початкових класів. (див. рис. 2.1).

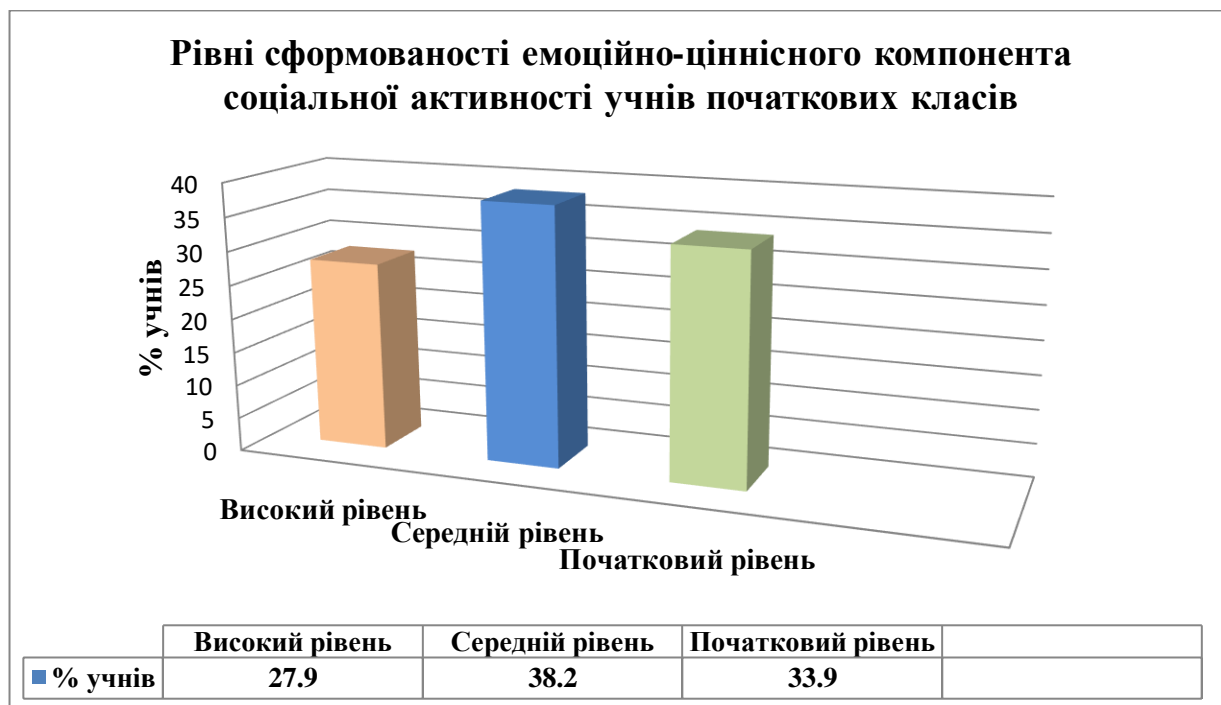

Рис. 2.1. Рівні сформованості емоційно-ціннісного компонента соціальної активності учнів початкових класів

Для з'ясування рівня сформованості когнітивного компонента соціальної активності учнів початкових класів учням було запропоновано визначений перелік моральних якостей, за допомогою яких вони повинні були визначити, які найбільше підходять для характеристики взаємодії між людьми. За результатами анкетування найбільш цінними для учнів виявилися якості: дружелюбність та доброта, стриманість та вміння слухати, чесність та працелюбність (див. рис. 2.2). Однак, учні майже не виокремили такі людські якості як здатність до співпереживання та люб'язність, товарицькість і терплячість. Тому вважаємо, що у початкових класах, все таки, має надаватися перевага щодо формування знань учнів про ці якості для подальшого їх розвитку дитини, оскільки це є важливим для встановлення міжособистісних взаємовідносин і формування соціальної активності.

Нами виявлено, що частина учнів не зовсім розуміє чи не може пояснити сутність названих понять (40%), або пояснює їх досить хибно. Тому доцільними будуть роз'яснення вчителя, цілеспрямована виховна робота зі сторони як вчителя, так і батьків.

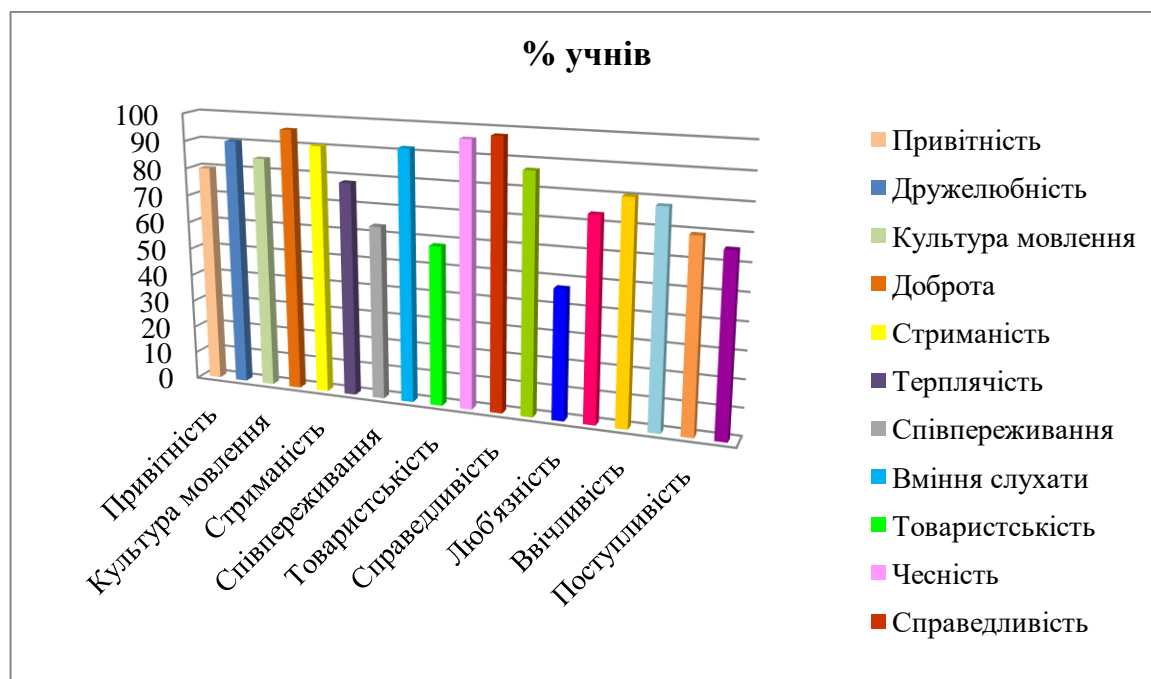

Рис 2.2. Результати опитування учнів щодо важливих якостей людини для налагодження соціальної взаємодії

З метою дослідження обсягу знань учнів про соціальну активність їм було запропоновано назвати частини (складові), з яких складаються міжособистісні взаємини. Якщо учні називали одного поняття, або жодне, то їм зараховували 1 бал; якщо називали два поняття – 2 бали; якщо при називати три поняття – 3 бали; якщо чотири, або більше понять – 4 бали.

Отримані результати подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Обсяг знань учнів початкових класів
про складові соціальної активності**

Рівень розуміння понять		
<i>4, або більше понять</i>	<i>3, або 2 поняття</i>	<i>1, або жодного</i>
29,7 %	32,4%	37,9 %

Отже, у результаті дослідження встановлено, що на високому рівні сформованості когнітивного компонента соціальної активності учнів початкових класів перебувають у 29,7% опитаних школярів. Для такого рівня учнів характерні повні знаннями про суспільні цінності, норми поведінки, які існують поширені і суспільстві; вони їх намагаються часто застосовувати у своєму житті та поширювати власні знання. На середньому рівні сформованості когнітивного компонента соціальної учнів початкових класів виявлено 32,4% школярів. Для цих дітей характерне є не достатньо повне розуміння суспільно визнаних цінностей, оскільки вони не можуть пояснити їх значення, а також частково дотримуються норм у поведінці; знання про соціальну активність отримують пасивно. У 37,9% учнів сформовано початковий рівень когнітивного компонента, оскільки вони мають труднощі зі знаннями й нормами поведінки, які загальноприйняті в соціумі, не розуміють часто їх значення; не проявляють бажання збільшувати свій обсяг знань для застосовування їх у взаємодії з іншими людьми.

Узагальнені результати дозволили побудувати гістограму кількісного розподілу учнів (%) за рівнями сформованості когнітивного компонента їх соціальної активності (див. рис.2.3.).

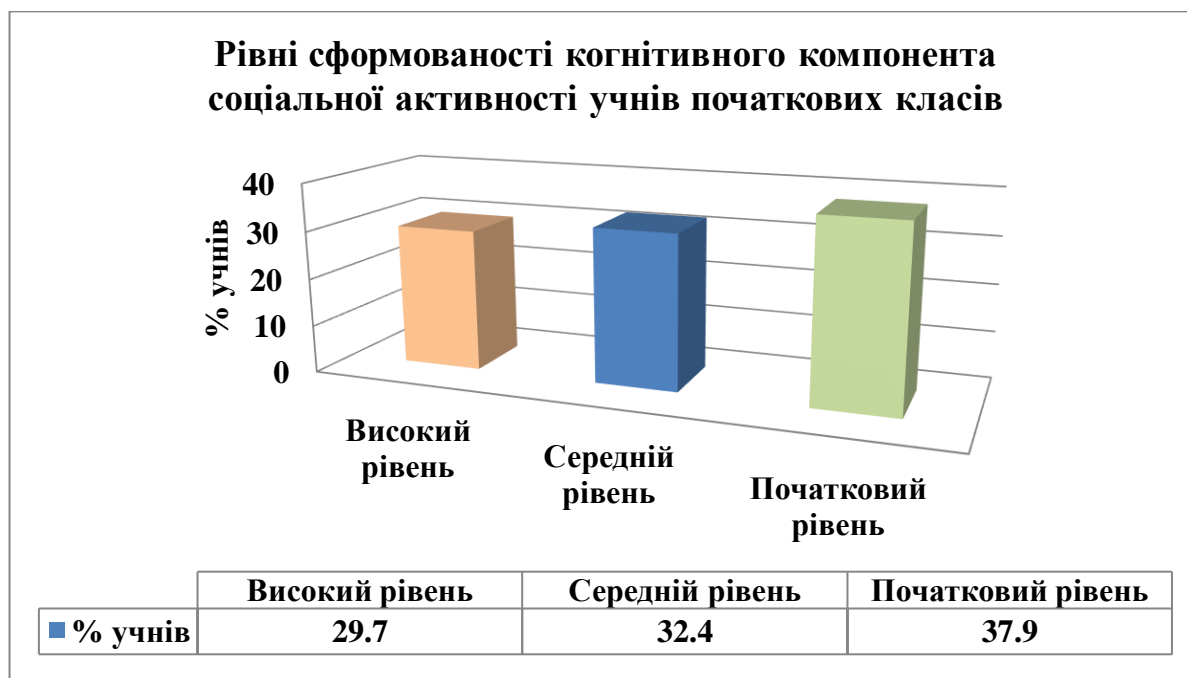

Рис. 2.3. Рівні сформованості когнітивного компонента соціальної активності учнів початкових класів

Для виявлення *рівня сформованості практичного компонента соціальної активності учнів початкових класів* ми з'ясували ступінь володіння учнями комунікативними навичками та нормами поведінки між людьми; здатність до самоконтролю у діяльності, прояви їх соціальної активності.

З цією метою використовувались спостереження, бесіди з учителями, анкетування батьків і тестування учнів. Анкетування батьків і учителів дозволили визначити рівні сформованості комунікативних умінь. У результаті опитування нами було виявлено, що на високому рівні комунікативності перебувають 38,2% учнів, які мають стійку потребу у спілкуванні з іншими, позитивно ставляться до оточуючих, вміють розпочинати, або вступати у розмову із власної ініціативи, мають потребу поділитися власними думками, вміють встановлювати дружні стосунки. На

середньому рівні перебуває 33,7% учнів. Їх спілкування є емоційним, чуттєвим; воно супроводжується виразною мімікою та рухами, відповідною інтонацією. А 28,1% учнів перебувають на початковому рівні, оскільки важко сходяться з новими людьми, є безініціативними, у них відсутня виразність у спілкуванні; такі діти не є цікавими співрозмовниками.

Методика «Це я!» дозволила встановити, що 35,1% учнів мають позитивний «Я-образ», тобто перебувають переважно на високому рівні; 45,8% на середньому рівні, а 19,1% мають негативний «Я-образом», тому перебувають на початковому рівні самореалізації.

Узагальнені результати сформованості практичного компонента соціальної активності учнів початкових класів представлені на гістограмі (див. рис. 2.4.)

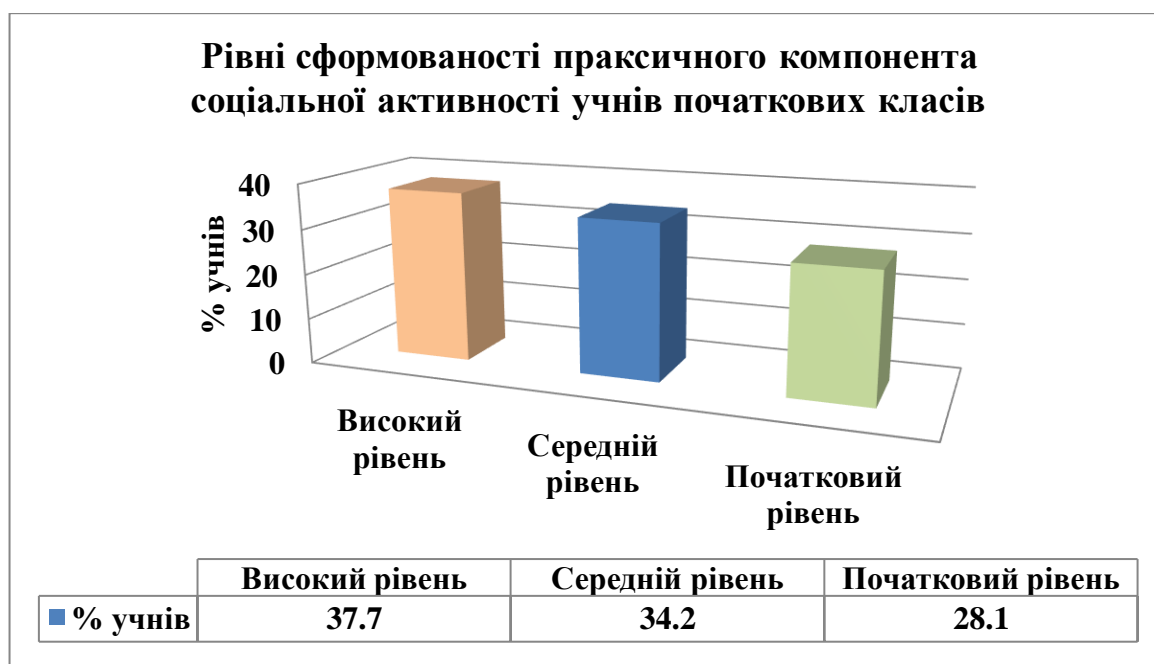

Рис. 2.4. Рівні сформованості практичного компонента соціальної активності учнів початкових класів

За узагальненими результатами діагностування сформованості практичного компонента соціальної активності учнів початкових класів встановлено наступне. На високому рівні перебувають 37,7% школярів, які володіють розвиненими комунікативними якостями, проявляють у взаємодії з іншими доброзичливість та надійність; як правило, мають достатньо велике

коло друзів; проявляють активність у соціумі; мають лідерські якості й організаторські здібності; активно беруть участь у різних заходах. На середньому рівні перебуває 34,2% школярів, для яких характерно наступне: недостатньо розвинені комунікативні уміння й навички; прояви пасивності у різних конфліктних ситуаціях; обмеженість кола друзів; невисокий прояв активності у соціумі та організаційних здібностей; не завжди присутні бажання брати участь у шкільних заходах. 28,1% учнів перебувають на початковому рівні сформованості практичного компонента. Для таких учнів характерні постійні порушення, або недотримання норм та правил поведінки; мало розвинуті комунікативні уміння й навички; вузьке коло друзів; іноді прояв агресивності в поведінці; низький рівень організаторських здібностей; пасивність щодо участі в різних заходах.

На основі узагальнених даних, що представлені у таблиці 2.2. вираховано усереднений показник сформованості соціальної активності учнів початкових класів. Так, на високому рівні сформованості перебуває 31,8% учнів; на середньому рівні – 37,9%, а на початковому – 33,3%.

Таблиця 2.2.

Узагальнені результати сформованості соціальної активності учнів

Рівні \ Компоненти	Емоційно-ціннісний (%)	Когнітивний (%)	Практичний (%)	Узагальнений показник (%)
Високий	27,9	29,7	37,7	31,8
Середній	38,2	32,4	43,2	37,9
Початковий	33,9	37,9	28,1	33,3

Таким чином, узагальнення емпіричних даних дає підстави стверджувати, що потрібна цілісна система виховної роботи з учнями початкових класів, впровадження ефективних форм і методів задля підвищення кількості учнів середнього та високого рівня, зменшення кількості учнів початкового рівня сформованості соціальної активності школярів.

2.2. Модель технології формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи

На сучасному етапі розвитку державності України, військовими подіями, що зумовлені російською агресією, моделюється новий етап розвитку сучасної освіти, який впливає на суттєві зміни в практиці виховної діяльності вчителя, що реалізується для формування особистості школяра.

Відповідно, основним показником, які вказують на ефективність сучасної виховної системи на початковому етапі загальної середньої освіти (початкова школа) виступає сама особистість учня початкових класів, а саме: сформованість його здатності налагоджувати взаємодію у різних сферах життя, здатності налагоджувати комунікацію і соціально розвиватися, проявляти прагнення до саморозвитку, комфортного відчуття себе в колективі, соціальної активності, яка проявлятиметься у різних діях, учинках в повсякденному житті.

Соціальна активність, на думку учених, виступає інтегрованою структурою, яка включає в собі низку взаємозалежних і взаємообумовлених компонентів (*С. Грабовська, С. Чолій, 2010*). Відповідно, доцільним є обґрунтування технології формування соціальної активності учнів початкових класів в процесі позаурочної виховної роботи.

У процесі розробки технології формування соціальної активності учнів початкових класів в процесі позаурочної виховної роботи ми опиралися на тлумачення «технології» як сукупності змісту і прийомів, які впорядковано поетапно застосовуються задля досягнення визначеної мети, або вирішення певної проблеми (*С. Гончаренко, 1997*), а також урахували те, що сам процес формування повинен відображати структуру соціальної активності учнів початкових класів.

Вважаємо, що технологія формування соціальної активності учнів початкових класів відображає спільну роботу вчителя і школярів, яка

спрямована на забезпечення формування всіх компонентів соціальної активності дитини в умовах реального процесу виховання і при забезпеченні комфорту для усіх суб'єктів педагогічної діяльності.

Нами розроблена модель технології формування соціальної активності учнів початкових класів в процесі позаурочної виховної роботи, яка демонструє: мету, принципи, форми, методи, засоби, етапи означеного процесу та педагогічні умови його реалізації (див. рис. 2.1.).

Мета запропонованої технології полягає у забезпеченні спрямованості позаурочної виховної роботи закладу загальної середньої освіти на процес формування соціальної активності учнів початкових класів, їх конструктивної взаємодії з іншими на засадах партнерства.

Базовими *принципами* формування соціальної активності учнів початкових класів в позаурочній виховній роботі виступають:

- принцип гуманізації процесу виховання, що визначаємо як пріоритетний, що має орієнтувати педагога на особистість школяра, його індивідуальні та вікові особливості, а також передбачає підтримку пізнавальної активності дитини;
- принцип природовідповідності, що передбачає створення умов бережливого, уважного ставлення до учня, коли є можливості дитині задовольняти власні потреби з пізнання світу в ході взаємодії з іншими людьми, розвиватися згідно інтересів, бажань, талантів;
- принцип довіри та підтримки, що полягає в створенні умов, де б до школяра проявляли би довіру, підтримку її власного саморозвитку й самовдосконалення;
- принцип наступності, що має реалізуватися у взаємодії у процесі формування соціальної активності в сім'ї, школі;
- принцип науковості, що має на меті усю запропоновану учням початкових класів інформацію розкривати з урахуванням наукового фактичного матеріалу;

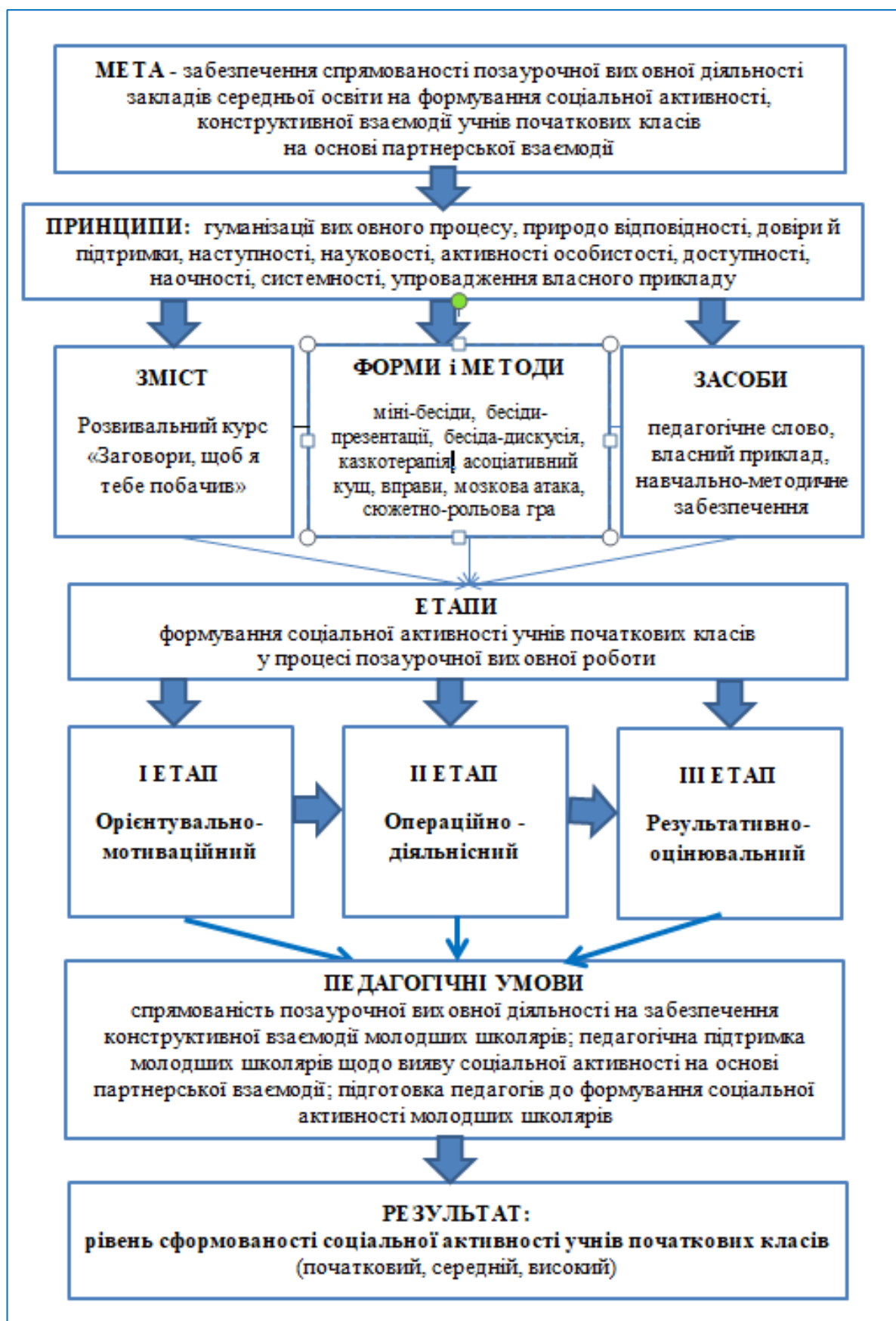

Рис. 2.5. Модель технології формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі виховної роботи

- принцип активності особистості передбачає створення умов для самостійного впровадження у реальну практичну діяльність тих знань щодо соціальної активності, які набуті учнями;
- принцип доступності передбачає донесення інформації до учнів логічно структурованої та адаптованої відповідно до віку;
- принцип наочності передбачає ознайомлення з прикладами із життя школярів, проведення ними дослідницької діяльності, супровід інформації демонстрацією різного наочного матеріалу, а також використання літератури з акцентуванням на відповідні слова, вислови;
- принцип системності полягає у представленні нових знань, які базуються на попередніх і сприяють цілісному формуванню уявлень та понять про соціальну активність;
- принцип власного прикладу, що передбачає власну діяльність вчителя здійснювати соціально активно.

Розроблена нами технологія формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи передбачає її поетапну реалізацію через три *етапи*, кожен з яких має свої цілі та завдання:

- орієнтувально-мотиваційний;
- операційно-діяльнісний;
- результативно-оцінювальний.

Для ефективної реалізації процесу формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи учитель може використовувати відповідний *зміст, форми, методи, засоби*.

Ефективним для формування соціальної активності учнів початкових класів є *зміст розвивального курсу* під назвою «*Заговори, щоб я тебе побачив*», який передбачає сформувати у молодшого школяра знання про людину, самого себе, механізмами та шляхами налагодження взаємодії із оточуючими людьми та сприяє виробленню практичних умінь і навичок соціальної активності.

У процесі організації розвивального курсу учням пропонується вивчення кількох розділів, а саме: «Я є особливою дитиною», «Я навчаюся партнерській взаємодії», «Моя комунікація з іншими» тощо. Всі теми курсу включають у себе теоретичний блок та низку практичних вправ, ігор чи тестів, які допомагають учням початкових класів оволодівати навичками самоаналізу і саморегуляції, емпатії й розуміння інших.

Технологія формування соціальної активності передбачає реалізацію кожного етапі через використання відповідних форм, методів та засобів.

Перший етап (орієнтувальньо-мотиваційний) технології формування соціальної активності учнів початкових класів розглядаємо як етап входження у освітньо-виховне середовище початкової школи, який має на меті досягнення наступної мети: формування та розвиток мотивів прояву соціальної активності в учнів початкових класів; формування усвідомлення значущості знань про соціальну активність для її прояву у повсякденному житті.

Для учнів початкових класів означений етап є адаптаційним до умов виховання у закладі освіти та оволодіння знаннями про різні соціальні цінності й норми поведінки, важливість партнерської взаємодії, а також розвиток умінь учнів не лише здобувати, а й поширювати власні знання.

На цьому етап у процесі позаурочної виховної роботи з молодшими школярами доцільно використовувати міні-бесіди з визначеною тематикою (Наприклад, «Ставлення до себе», «Я серед людей», «Я та моя сім'я», «Подаруй свою усмішку!», «Який Я є?», «Якби Я була..., то зробила...». Саме такі теми будуть сприяти формуванню в учнів позитивної установки на соціальну активність; підвищувати рівень їх знань про соціальні цінності та культурні норми й правила поведінки у соціумі.

Бесіди можуть бути *різного типу*, а саме: бесіди-презентації, бесіди-дискусії, виховні бесіди із вирішенням певного проблемного питання чи із розгляду конкретної виховної ситуації, бесіди-діалоги тощо.

Ефективний вплив на формування соціальної активності школярів мають *бесіди-презентації*, оскільки сучасні діти позитивно сприймають інформацію через використання комп'ютера, магнітофона, телевізора, проектора, смартфона. Саме використання презентацій допомагають подати учням інформацію цікавіше й значно посилити ефективність виховного впливу на формування соціальної активності, оскільки бесіда-презентація є ефективною, оскільки супроводжується демонстрацією інформації по заданій темі (малюнки, таблиці, схеми, відео, аудіо-файли).

Бесіда-дискусія допомагає встановити контакт з дітьми, організувати вільний обмін думками з елементами дискусії. Так, наприклад, у процесі вивчення теми «Я навчаюся партнерської взаємодії» учні початкових класів можуть ознайомлюватися із важливістю використання «чарівних» слів, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки у різних вчинках, поведінці чи діях. Такі бесіди активізують пізнавальну діяльність вихованців та дають можливість більш критично мислити, оцінювати, керувати думкою групи та проявляти лідерські якості.

Ефективність впливу на формування соціальної активності молодших школярів може посилювати використання у виховному процесі *казки*. Використання різних видів казок (народних українських чи зарубіжних народних казок; літературних чи авторських казок; віршованих казок та мультфільмів) дозволяють формувати позитивне ставлення дітей до оточуючих, формувати знання про соціальні норми, які відповідають тим чи іншим потребам і внутрішньому світу дитини.

Коди учень навчиться розуміти інших героїв, то він зможе зрозуміти внутрішній світ оточуючих її людей та співчувати їм. Школяр починає набувати соціальний досвід щодо поведінки, аналізуючи і виокремлюючи власні особистісні позитивні або негативні риси, навчається давати їм оцінку, вчиться бути впевненим у собі та адаптується до навколишнього середовища.

В. Сухомлинський, що вказував на вагоме значення казкових образів і

казкових тем у вихованні учнів початкових класів, зазначав, що казка виступає для молодших школярів не просто розповіддю про фантастичні події, а являє собою цілий світ, де дитина може живи, боротися, протиставляти добро злу [В. Сухомлинський, 1977, с. 307- 308).

Важливою умовою виховання соціальної активності в учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної діяльності виступає активне й цікаве долучення школярів до *обговорення моральних, етичних норм і правил*, що веде до формування у них емоційно-ціннісного та позитивного ставлення до себе й оточуючих, до засвоєння правил поведінки.

Неабияке значення у досліджуваному процесі має *читання та обговорення художньої літератури*, яка виступає ефективним виховним засобом у процесі формування соціальної активності учнів початкової школи, сприяє формування у них емоційного ставлення до себе, до соціальної поведінки. Художня дитяча література виступає підґрунтям для формування у школярів знань та уявлень про соціальну активність будь-якої особистості, а за допомогою сюжетно-образної форми допомагає дітям розкривати взаємовідносини між людьми, демонструючи їм приклад поведінки, яка прийнята в соціумі.

На нашу думку, вагомий виховний потенціал для формування соціальної активності учнів містить збірка В. Сухомлинського «Квітка сонця», яка містить казки, оповідання та притчі, які спонукають школярів до замислення над різними вчинками та переживаннями головних героїв, а також вчить порівнювати їх із власними переживаннями й діями, доходити до відповідних висновків, наслідувати позитивні вчинки, або нехтовно до них ставитись. В кінці кожного твору нема висновку, а звучить запитання, інколи риторичне, або запитання є заголовком (Наприклад, «Хто розумніший?» чи «Який слід повинна залишити людина на Землі?» тощо).

Вчитель повинен підбирати авторські чи народні твори для формування знань учнів початкових класів про соціальну активність, де би відображалися

стосунки героїв і соціальних взаємовідносин. (Наприклад, В. Сухомлинський «Горбатенька дівчинка» навчає розрізняти і розуміти добро і зло; казка «Двоє жадібних ведмежат» вчить не бути жадібним; казка «Лисиця та Журавель» навчає гостинності; казка «Лисичка з качалочкою» викриває хитрість; казка «Пан Коцький» засуджує страх; казка «Котик і півник» навчає дружбі тощо). Важливо звертати увагу школярів не на характеристику самих героїв, а на характер їх взаємостосунків, вчити встановлювати мотиви вчинків і поведінки, а також визначати шляхи їх подолання.

Важливо також широко використовувати *байки та, притчі, повчальні історії та етичні бесіди*, адже моральний вплив на учнівський розум та почуття має виховна сила художнього слова. Учні початкових класів вчаться співпереживати персонажам, починають схвалювати чи засуджувати описані у творі явища чи події життя.

Позитивний вплив на формування соціальної активності дитини має використання *методу «Асоціативний куц», або «Гронування»,* що застосовується на початку входження в тему, що буде розглядатися. Такий метод спонукає школярів вільно та відкрито думати і обговорювати певну тему, чи предмет, образ, де важливу роль відіграють почуття і ставлення до них, а також емоції. Даний метод сприяє формуванню асоціативної форми мислення.

Активність, зокрема соціальну активність у позаурочній роботі формує проектна діяльність учнів. *Метод проектної діяльності у початковій школі* дозволяє формувати в школярів уміння самостійно здобувати знання та знаходити необхідну тематичну інформацію, а також висувати власні припущення чи робити висновки. Дана методика позитивно сприяє формуванню особистості учня та розвитку його соціальної активності. Позитивним є те, що у проектній діяльності учні можуть працювати як самостійно, так і співпрацювати з іншими, вступаючи у взаємостосунки: «учень – учитель», «учень – учень» та «учень – колектив».

Другий етап (операційно-діяльнісний) виступає логічним продовженням орієнтувально-мотиваційного етапу. Означений етап передбачає досягнення таких завдань: по-перше, підтримка позитивного ставлення учнів до прояву соціальної активності; по-друге, розвиток у учнів початкових класів соціальних та комунікативних умінь і навичок; по-третє, поглиблення знань школярів про соціальну взаємодію. Серед основних форм та методів технології на цьому етапі корисними є метод «Кубування», метод «Мозкової атаки», вправи, ігри, метод власного прикладу тощо.

Одно із провідних вправ згідно Концепції Нової української школи, яка сприяє розвитку учня початкової школи, є стратегія «Кубування». З цією метою використовується кубик, у якого на кожній грані написано певні вказівки-завдання, серед яких: «опишіть», «порівняйте», «знайдіть застосування», «проаналізуйте», «встановіть асоціації», «запропонуйте аргументи «за» або «проти». У початковій школі учням треба ці завдання пояснювати у доступному для них формулюванні. (Наприклад, до теми «Подорож в країну Доброти» кубик може поставити запитання: «Ти робив колись добро?», «Якщо так, то розкажи історію». «А кого Ти вважаєш у нашому класі самим добрим?», «Розкажи історію про те, як Тобі хтось робив добро», «Розкажи вірш чи прислів'я про добро», «Поміркуй, а чи варто творити добро?», «Поміркуй, а яку людину можна назвати доброю?». Важливо пам'ятати, що головною установкою даної стратегії є вислів: «Ми всі є однією спільнотою».

Не менш важливим серед різних форм і методів для формування соціальної активності школярів є *вправи (правила та рутини)*. Важливо, щоб виконання певних дій повинно бути багаторазовим, що дозволяє довести до автоматизму певні дії, які викликають чи супроводжуються позитивними емоціями.

Метод «Мозкової атаки» належить до ефективних методів колективної діяльності, а основною метою його виступає збір великої

кількості ідей, які не оцінюються, оскільки будь-яка ідея має право на існування. Учням початкових класів пропонується згадувати все, що вони знають чи думають із даної теми, яка обговорюється. А при цьому учитель не повинен задавати жодного запитання. Важливо, щоб учитель записував усі ідеї й думки на дошці, а по закінченню класифікував їх.

Виховне освітнє середовище повинно стимулювати учнів початкової школи до засвоєння й осмислення моральних цінностей, а також норм і правил поведінки. Треба пам'ятати, що в цьому віці внутрішні мотиватори соціальної активності лише починають формуватися, тому доцільно знайомити вихованців із їх значенням та сутністю.

В учнів початкових класів у цьому віці переважають більше ігрові інтереси, а гра займає вагомe місце серед інших форм та методів виховання соціальної активності, оскільки тут вони втілюють власні можливості змінити реальне життя чи пізнати світ, а також відчують постійну радість та можливість пофантазувати, що формує й закріплює уміння, здібності та знання про соціальні функції людини.

Згідно Концепції Нової української школи, у основі виховання учнів початкових класів виступає взаємодія дітей та дорослих через гру, спільну працю, пізнання та спілкування (Концепція Нової української школи, 2016, с. 38).

Для формування соціальної активності, толерантності та здатності учнів приймати і відчувати інших людей, оволодіти нормами взаємовідносин, бачити та оцінювати власну поведінку допомагають сюжетно-рольовій грі. На думку Н. Кудикіної, *сюжетно-рольова гра* виступає образною грою, що розвивається згідно певного сюжету та із визначеними ролями, які задумані дитиною, бажання нею бути іншим, а не собою й у нереальних обставинах (К. Кудикіна, 2003).

У формуванні соціально-перцептивних здібностей учнів початкових класів сюжетно-рольові ігри дозволяють розвивати розуміння дитиною

позиції іншого та уміння стати на його місце, а також вміння взаємодіяти. Сюжетно-рольова гра, як метод, володіє найбільшими перевагами якраз у молодшому шкільному віці, оскільки виступає для дитини спрощеною моделлю реалій чи ситуацій, які взяті із життя, або із художньої літератури. Як правило, сюжет гри пов'язаний із морально-етичною проблемою, що потребує розв'язання, а результатом гри виступає розвиток комунікативних якостей особистості учня, висловлювання й аргументування ним власних думок перед іншими, а також творчих здібностей і умінь налагоджувати взаємодію. При цьому також формуються і розвиваються такі особистісні якості як: творчість та індивідуальність, толерантність та самооцінка, соціально-комунікативні навички й самоповага.

Наприклад, у 1-му класі можливе розігрування життєвих ситуацій на тему: «Чарівні слова відкривають серця» чи розгляд у групах життєвих ситуацій на тему «Як би Я вчинив у ситуації...». Ефективним є використання рольових ігор «Вчимося спілкуватися» чи «Планета справжніх друзів», які маю на меті навчити школярів налагоджувати взаємодію, знаходити нових друзів, вчитися знаходити вихід із конфліктних ситуацій, бути толерантним по відношенню до інших тощо.

Важливою та обов'язковою для виховного впливу умовою сюжетно-рольової гри виступає підведення підсумків, рефлексія. Після будь-якої сюжетно-рольової гри треба провести обговорення поведінки й запропонувати альтернативні варіанти в ситуації.

Новою методикою в Новій українській школі виступає *LEGO «Шість цеглинок»*, яка використовується для тренування процесів запам'ятовування, творчого мислення та моторики молодших школярів. Важливо, що дана методика сприяє створенню й адаптації різних авторських технологій роботи із урахуванням інтересів учнів. Методика передбачає детальний опис дій учнів, обговорення з ними інструкцій, розповідь у класі власних історій, що забезпечує ефективне спілкування між дітьми та вираження ними думок.

Виконуючи творчі завдання, які пропонує учитель, учні розвиваються. Граючи із цеглинками та фантазуючи і втілюючи власні фантазії в життя, учні початкових класів вчаться взаємодії на засадах партнерства: комунікувати, домовлятися між собою, обговорювати досягнення спільної праці, розподіляти ролі та завдання між собою, проявляти власні лідерські якості, отримувати позитивні емоції, за потреби контролювати власну поведінку і толерантно ставитися до позиції інших учнів.

Цікавим є те, що застосовуючи методiku «Шість цеглинок» діти з учителем можуть за допомогою кольорів оцінювати вчинок або поведінку. Вибір кольору здійснюють діти до негативних і позитивних учинків. Також кольорову гаму цеглинок можна обирати та застосувати згідно настрою учнів вранці чи наприкінці навчального дня. Означена вправа з LEGO допомагає педагогу при виявленні самооцінки учня, його родинних зв'язків та взаємин.

Не менш ефективною виховною формою формування соціальної активності учнів початкових класів виступають *виховні ситуації та метод власного прикладу*. У шкільному житті для учня однією з вагомих є постать самого учителя, його манера спілкування із учнями, створення для них позитивного емоційного середовища, його емпатійні та емоційно-відверті стосунки з дітками, що є запорукою ефективності процесу формування активності школярів в соціумі.

На сучасному етапі досить часто соціальна активність учнів початкових класів проявляється у процесі благодійної діяльності та волонтерства, коли учні самостійно, або під керівництвом учителя беруть участь у благодійних ярмарках, концертах, коли зібрані кошти передаються у ЗСУ. Позитивним є досвід відвідування поранених військовослужбовців у лікарнях, або допомога внутрішньо переміщеним особам. Такі заходи формують небайдужість учнів та показують прояв їх соціальної активності щодо полії, які відбуваються в державі.

Отже, використання у процесі виховання учнів початкових класів

активних форм та методів, а також інноваційних виховних засобів дозволяє не лише моделювати життєві ситуації, а й пропонувати підґрунтя для формування їх соціальної активності в позаурочній виховній роботі.

Результативно-оцінювальний етап виступає логічним продовженням двох попередніх етапів у технології формування соціальної активності учнів початкових класів в позаурочній виховній роботі.

Основою метою цього етапу виступає оцінка й корекція умінь та навичок учнів початкових класів, аналіз впливу на формування їх соціальної активності учителів та вихователів. На цьому етапі перед учителем постають основні завдання: оцінити рівень засвоєння учнями соціальних умінь; активна мотивація учнів початкової школи до прояву їх соціальної активності; аналіз результатів впливу факультативного курсу «Заговори, щоб я тебе побачив».

Таким чином, поетапна технологія формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної роботи передбачає організацію партнерської взаємодії між учнями та залученні їх до різних видів діяльності, що сприяє розвитку ініціативи, творчості, толерантності, небайдужості тощо.

2.3. Педагогічні умови формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи

Ефективність формування соціальної активності учнів початкових класів згідно розробленої поетапної технології буде при реалізації педагогічних умов.

Аналіз довідкової літератури дозволяє розглянути поняття «педагогічні умови».

Так, у філософському словнику «умови» трактуються як зовнішні обставини, які детермінують процес виникнення певного явища чи результату цілеспрямованої діяльності (*Філософський енциклопедичний словник, 2002*).

Великий тлумачний словник розкриває поняття «умова» як обов'язкову обставину, яка забезпечує створення чи здійснення чогось, або може йому сприяти (*Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2009, с.1506*).

У педагогічному словнику «педагогічні умови» розглядають як обставини, які впливають (прискорюють чи гальмують) формування чи розвиток педагогічних явищ, або процесів, або систем чи якостей особистості (*Український педагогічний словник, 1997*).

Сутність поняття «педагогічні умови» розкрита у багатьох педагогічних дослідженнях. Так, педагогічні умови визначають як: сукупність форм і методів матеріально-просторового оточення, яке спрямовується на досягнення певних завдань (М. Бабкіна, 2009); чинники, які сприяють досягти цілі. Серед них виділяють: зовнішні (позитивні взаєностосунки учителя та школяра, середовище навчання чи виховання, об'єктивність оцінювання освітнього процесу тощо); внутрішні, тобто індивідуальні (якості учня початкової школи, його досвід, компетентності, особливості характеру тощо) (І. Гадалова, 1997).

Дослідниця В. Тернопільська виокремлює такі педагогічні умови, що стосуються процесу виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів під час позаурочної діяльності: використання форм і методів виховання, що позитивно впливають на розвиток ціннісного ставлення до соціальної культури; діагностування і корекція різних виховних впливів; формування позитивних моделей взаємодії між учасниками процесу виховання; реалізація системи самоврядування школярів з метою формування лідерських якостей тощо (В. Тернопільська, 2012).

На основі вищезазначеного, можна стверджувати, що педагогічні умови можна розглядати як сукупність різних об'єктивних можливостей визначених організаційних форм, методів та прийомів, матеріально-технічних можливостей їх реалізації, які дозволяють забезпечити ефективність формування соціальної активності учнів початкових класів.

У процесі виокремлення та обґрунтування педагогічних умов нами враховувались вимоги сучасного суспільства до виховання учнів початкової школи, оскільки молодші школярі є тією особливою групою в соціумі, яка не визначає і не завжди усвідомлює свою соціальну роль. Відповідно, це вимагає забезпечення таких педагогічних умов у процесі виховної роботи, які актуалізуватимуть потенціал дітей та сприяти формуванню соціальної активності.

Також, у процесі дослідження, нами також проведено опитування вчителів Путильської гімназії №1 для виявлення педагогічних їх думки щодо ефективних педагогічних умов для формування соціальної активності учнів початкових класів у позаурочній виховній роботі.

Учителям (16 учителів початкових класів) було запропоновано, на основі їх думки, визначити (шляхом анкетування) найбільш значущі педагогічні умови формування соціальної активності учнів початкових класів. Респондентам пропонувалося оцінити, за ступенем важливості (від 1 до 5) запропоновані педагогічні умови, що сприяють формуванню соціальної

активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи. Оцінювання відбувалося на основі власної професійної компетентності та педагогічного досвіду роботи з учнями початкової школи.

Результати опитування узагальнені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати оцінки значущості педагогічних умов формування соціальної активності учнів початкових класів

№	Педагогічні умови	Ступінь важливості					Середнє значення
		1	2	3	4	5	
1.	Налагодження взаємодії вчителя та учнів у процесі формування їх соціальної активності	2	2	4	4	4	10,8
2.	Спрямованість позаурочної виховної роботи вчителя початкових класів на забезпечення умов позитивно-конструктивної соціальної взаємодії учнів початкових класів	1	1	1	7	6	12,8
3.	Урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів початкових класів у процесі формування їх соціальної активності	4	2	6	3	1	8,6
4.	Підтримка вчителя у процесі прояву учнями соціальної активності у позаурочній на засадах партнерства	1	2	2	4	7	12,4
5.	Цілеспрямована підготовка вчителів до організації процесу формування соціальної активності учнів початкових класів	1	4	5	3	3	10,2
6.	Планування та організація заходів у закладі загальної середньої освіти соціального спрямування	8	3	2	1	2	6,8

Таким чином, на основі аналізу наукової літератури та результатів опитування учителів, визначимо наступні найбільш вагомі для досліджуваного процесу *педагогічні умови*:

- спрямованість позаурочної виховної роботи на створення середовища, яке забезпечить позитивно-конструктивну соціальну взаємодію учнів початкових класів;
- вияв педагогічної підтримки учнів початкових класів щодо прояву соціальної активності на засадах партнерства;
- цілеспрямована підготовка учителів до формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

Першою із актуальних, на наш погляд, педагогічних умов, виокремлюємо: спрямованість позаурочної виховної роботи на створення середовища, яке забезпечить позитивно-конструктивну соціальну взаємодію учнів початкових класів.

Реалізація означеної умови відбувається через залучення учнів початкових класів до участі в різних видах позаурочної роботи. Для цього учитель початкової школи використовує цілий спектр форм і методів, серед яких:

- участь школярів у соціальні проектах;
- - відвідування та організація концертів, зокрема благодійних;
- участь дітей у конкурсах, акціях, спеціально організованих заходах соціального значення;
- відвідування гуртків, клубів;
- посиljena участь в шкільному самоврядуванні;
- співпраця з громадськими організаціями тощо).

У процесі такої спеціально організованої виховної роботи учні початкових класів зможуть не лише отримати знання про соціальну активність особистості та її значення у суспільстві, а також сформувати уміння й навички, що ведуть до прояву соціальної активності. Школярі у процесі вищезазначених форм і методів зможуть поповнювати свій досвід щодо виконання різних видів суспільної діяльності, а це в свою чергу, сприятиме зростанню їхнього інтересу до соціальної активності. Створене вчителем освітнє середовище повинно бути сприятливим для формування соціалізації дитини як особистості в суспільстві, а також проявити свої інтереси, таланти, комунікативні та організаційні здібності.

Здатність вчителя початкових класів до створення позитивно-конструктивних взаємовідносин у класі включає такі складові: налагодження емпатійних стосунків, прояв толерантності один до одного, співпереживання учнів у позаурочній діяльності.

Друга, на наш погляд, актуальна педагогічна умова – це вияв педагогічної підтримки учнів початкових класів щодо прояву соціальної активності на засадах партнерства.

Учитель початкової школи зобов'язаний не лише створювати позитивне середовище, але й своїм прикладом проявляти і заохочувати в школярів толерантне та емпатійне ставлення один до одного; сприяти прояву лідерських якостей дітей; налагоджувати соціальне партнерство у дитячому середовищі (наприклад, організація добровільного обрання своїх обов'язків; дотримання високої відповідальності за виконання заздалегідь обговорених домовленостей; звітність перед колективом за виконання визначених завдань тощо).

Ставлення вчителя початкових класів до своїх вихованців повинно бути дійсно доброзичливим та щирим, відкритим і неформальним у стосунках, особливо і в позаурочній роботі. Особистісний підхід в освітньому процесі під час формування соціальної активності учнів початкових класів повинен будуватися на рівноправному діалозі всіх учасників (учителі, діти, батьки).

Дитина у початкових класах може використати надану можливість щодо особистісного розвитку, але у процесі партнерської взаємодії, рівноправного діалогу між учнем і вчителем. Найбільш доцільним, на думку учених, при формуванні соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи виступає суб'єкт-суб'єктний стиль спілкування, який базується на рівноправних психологічних позиціях, толерантності, щирості та емпатійних відносинах під час діалогічної взаємодії (В. Тернопільська, 2011).

Згідно Концепції «Нова українська школа» освітній процес на засадах педагогіки партнерства має ґрунтуватися на партнерстві між учнем та вчителем, а також і батьками. У основі педагогіки партнерства лежить спілкування та взаємодія у процесі співпраці між вчителем та учнями і

батьками (*Концепція Нова українська школа, 2016*).

Не менш важливою, на наш погляд, виступає *третя* педагогічна умова, що полягає у цілеспрямованій підготовці учителів до формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

У системі методичної роботи закладу загальної середньої освіти доцільно, на нашу думку, організувати надання допомоги учителям щодо формування соціальної активності дітей.

Означену роботу можна проводити у двох напрямках:

- по-перше, інформаційно-організаційному напрямку, який передбачає надання педагогам методичних консультацій щодо сутності та різновиди соціальної активності; інформування вчителів про майбутні заходи та можливу участь учасників освітнього процесу в них (учителі, учні, батьки); проведення тренінгів та рольових ігор із проблемних питань щодо формування соціальної активності учнів; проведення опитувань учителів щодо труднощів означеного процесу та рівня його реалізації в початковій школі тощо;
- по-друге, функціонально-компетентнісному напрямку, що передбачає окреслення системи компетентностей (знань і умінь) вчителя щодо позаурочної роботи та її можливостей щодо формування соціальної активності у дітей в початковій школі.

Таким чином, до педагогічних умов формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи відносяться: спрямованість позаурочної виховної роботи на створення середовища, яке забезпечить позитивно-конструктивну соціальну взаємодію учнів початкових класів; вияв педагогічної підтримки учнів початкових класів щодо прояву соціальної активності на засадах партнерства; цілеспрямована підготовка учителів до формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

Висновок до другого розділу

На основі проведеного емпіричного дослідження встановлено, що на високому рівні сформованості перебуває 31,8% учнів; на середньому рівні – 37,9%, а на початковому – 33,3%, що свідчить про доцільність впровадження цілісної системи виховної роботи з учнями початкових класів, застосування ефективних форм та методів для якісного забезпечення процесу формування соціальної активності школярів.

На основі аналізу поглядів учених та результатів емпіричного дослідження розроблено технологію формування соціальної активності учнів початкових класів в процесі позаурочної виховної роботи закладу загальної середньої освіти. Запропонована технологія включає: мету та принципи (гуманізації виховного процесу, природо відповідності, довіри й підтримки, наступності, науковості, активності особистості, доступності, наочності, системності, упровадження власного прикладу) формування соціальної активності учнів; зміст, форми, методи і засоби означено процесу; етапи його реалізації (орієнтувально-мотиваційний, операційно-діяльнісний, результативно-оцінювальний); педагогічні умови та, як результат, - відповідний рівень сформованості соціальної активності школярів (високий, середній, початковий).

До педагогічних умов формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи відносимо: спрямованість позаурочної виховної роботи на створення середовища, яке забезпечить позитивно-конструктивну соціальну взаємодію учнів початкових класів; вияв педагогічної підтримки учнів початкових класів щодо прояву соціальної активності на засадах партнерства; цілеспрямована підготовка учителів до формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

ВИСНОВКИ

На основі здійсненого магістерського дослідження ми прийшли до таких висновків:

1. За результатами аналізу наукових досліджень встановлено, що категорія «соціальна активність» використовується ученими для характеристики соціального значення в житті людини, а соціальна активність визначена як інтегрована якість, що охоплює: життєві знання й соціальний досвід; проявляється через самореалізацію, активну життєву позицію у життєвих ситуаціях; уміння на себе взяти відповідальність за себе й інших, враховуючи соціальні норми й цінності.
2. Науковий феномен «активність» тлумачиться як діяльнісне ставлення особистості людини до світу та її здатність впливати на суспільні зміни в матеріальному й духовному середовищі з урахуванням суспільно-історичного досвіду людства. Визначено, що активність виступає необхідною умовою для розвитку особистості школяра.
3. На основі поглядів учених встановлено, що соціальна активність учнів початкових класів виступає як рушійною силою для діяльності та є складною системою особистості вихованців, яка охоплює: розуміння і застосування сформованих знань, умінь і навичок, які набуваються унаслідок означеного процесу; розвиток особистісних комунікативних здібностей школярів; їх ініціативність.
4. Розроблено структуру соціальної активності учнів початкових класів, що передбачає емоційно-ціннісний компонент, когнітивний компонент та практичний компонент, виконуючи при цьому спонукальну, інформаційну й діяльнісну функції.
5. Визначено рівні сформованості соціальної активності та обрано критерії: «ціннісний» для емоційно-ціннісного компонента; «інтелектуальний» для когнітивного компонента; «поведінковий» для практичного компонента.

6. Виокремлено рівні сформованості соціальної активності учнів початкових класів в позаурочній виховній роботі, а саме: високий, середній, початковий.
7. Узагальнено, що позаурочна виховна діяльність виступає невід'ємною частиною системи освіти, яка сприяє розвитку дитячих здібностей в різних життєвих сферах (наука, спорт, творчість) та набуттю первинних практичних здатностей, які необхідні задля ефективної їх соціалізації.
8. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що на високому рівні сформованості перебуває 31,8% учнів; на середньому рівні – 37,9%, а на початковому – 33,3%, що свідчить про доцільність впровадження цілісної системи виховної роботи з учнями початкових класів, застосування ефективних форм та методів для якісного забезпечення процесу формування соціальної активності школярів.
9. Розроблено технологію формування соціальної активності учнів початкових класів в процесі позаурочної виховної роботи закладу загальної середньої освіти. Запропонована технологія включає: мету та принципи (гуманізації виховного процесу, природо відповідності, довіри й підтримки, наступності, науковості, активності особистості, доступності, наочності, системності, упровадження власного прикладу) формування соціальної активності учнів; зміст, форми, методи і засоби означено процесу; етапи його реалізації (орієнтувально-мотиваційний, операційно-діяльнісний, результативно-оцінювальний); педагогічні умови та, як результат, - відповідний рівень сформованості соціальної активності школярів (високий, середній, початковий).
10. Обґрунтовано педагогічні умови формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи, до яких відносимо: спрямованість позаурочної виховної роботи на створення середовища, яке забезпечить позитивно-конструктивну соціальну взаємодію учнів початкових класів; вияв педагогічної підтримки учнів

початкових класів щодо прояву соціальної активності на засадах партнерства; цілеспрямована підготовка учителів до формування соціальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної виховної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анохін Є. В. Формування творчих здібностей школярів у процесі колективної пізнавальної діяльності. *Педагогіка і методика навчання і виховання. Проблеми розвитку творчої особистості* : зб. наук. праць. Суми : Мрія-1, ЛТД, 2001.
2. Бабкіна М. І. Формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2009. 231 с.
3. Базильчук Л. В. Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти : матеріали доп. Всеукраїнської наук.-практ. конф., Черкаси, 24–25 квітня 2008 р. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. С. 4–5.
4. Бех І. Д. Біля витоків сутності особистості. Шлях освіти. Педагогічна преса. 1999. № 2. С 10-14.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості в соціогенетичному дискурсі. Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : зб. наук. праць. Київ : ВІРА інсайт, 2001. Кн. 1. С. 3-8.
8. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.

10. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. Початкова школа. 2010. № 9. С. 1-4.
11. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : монографія. Вибрані твори : у 5 т. Львів : Сполом, 2010. Т. 2. 356 с.
12. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навчальний посібник. Вибрані твори : у 5 т. Львів : Сполом, 2010. Т. 3. 420 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусела. Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. 1736 с.
14. Гадалова І. М. Формування основ соціальної активності молодших школярів засобами мистецтва. Київ : Український обрій, 1997. 190 с.
15. Герлянд Т. Соціальний розвиток молодшого школяра. Педагогічна газета. 2006. № 6. С. 3.
16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
17. Грабовська С. Л., Чолій С. М. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2010. Т. XII. Ч. 1. С. 171-181.
18. Державний стандарт початкової загальної освіти затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. [URL:/http://dano.dp.ua/attachments/article/303](http://dano.dp.ua/attachments/article/303)
19. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
20. Єрмаков І. Г. Педагогіка життєтворчості : орієнтири для XXI століття. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / за ред. Н. І. Софій та ін. Київ, 2000. С. 58-72.
21. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 364 с.

https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/2111/1/np_istoria_p_edagogiky.pdf

22. Зайцева А. В. Творча самореалізація : теоретичні засади. Мистецтво та освіта. 2007. № 4. С. 24-28.
23. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 № 2145-VIII : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
24. Зверєва І. Д., Коваль Л. Г., Фролов П. Д. Діагностика моральної вихованості школярів. Київ : ІСДО, 1995. 156 с.
25. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. ... док. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2011. 489 с.
26. Киричук В. О. Психолого-педагогічні умови стимулювання соціальнокомунікативної активності старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 1998. 20 с.
27. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції. Київ : Рад. школа, 1983. 36 с.
28. Киричук О. В., Коберник О. М. Психолого-педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу школи : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 106 с.
29. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 21 с.
30. Кобзар Б. С. Позаурочна виховна робота у школах продовженого дня. Київ : Знання, 1991. 223 с.
31. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664с.

- 32.Коваленко Є. І. Коменський Ян Амос / Є. І. Коваленко // Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ. : Юрінком Інтер, 2008. С. 407-408.
- 33.Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2022, №4(2), с. 1-30.
<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206>
34. Концепція Нової Української Школи. Концепція розвитку позашкільної освіти: URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- 35.Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
- 36.Корієв М. Н., Коваленко А. В. Соціальна психологія. Київ, 2005. 304 с.
- 37.Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття: навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 290 с.
- 38.Кратко А. А., Якуба Е. А. Соціологія : навч. посіб. Харків : Константа, 1996. 192 с.
- 39.Кремень В. Г. Загальні принципи соціального розвитку дитини в сучасній системі освіти аспекти. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2005. С. 105-111.
- 40.Критерії та показники вихованості. Педагогічна психологія : навч. посіб. / Л. М. Проколієнко та ін. ; за ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ : Вища школа, 1991. С. 56-60.
- 41.Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : монографія. Київ : КМПУ, 2003. 272 с.

- 42.Лавренко О. Формування соціальної активності підлітків шляхом використання виховного потенціалу педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського. Рідна школа. 2012. № 7. С. 54-57.
- 43.Лєпіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність у поведінці особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 2. С. 65-69.
- 44.Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української педагогіки : навч. посіб. для пед. навч. Київ : ІЗМН МО України, 1999. 357 с.
- 45.Макаренко А. С. Педагогічна поема : у 7 т. Київ : Радянська школа, 1953. Т.1. 425 с
- 46.Мальцева Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. Початкова школа. 2012. № 3. С. 40 .
- 47.Мішель Монтень. Проби: в 3 Т. / Пер. з фран. [Анатолія Перепаді](#). — Київ: [Дух і Літера](#), 2005-2007
https://profilbaru.com/uk/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B8#google_vignette
- 48.Мудрик А. Б. Соціальна компетентність особистості : постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2011. № 2. Вип. 94. С. 26-29.
- 49.Ніколаєску І. А. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : наук.-мет. посіб. Черкаси, 2014. 76 с.
- 50.Нова українська школа : poradnik для вчителя / за ред. Бібик Н. М. Київ : Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
- 51.Петрочко Ж. В. Різномірне участь у житті суспільства й прийнятті рішень як прояв суб'єктності дитини. Теоретико-методичні проблеми

- виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2012. № 16, кн. 3. 384 с.
- 52.Петрушенко В. Л. Онтологія соціального. Поняття та зміст соціальних якостей : навч. посіб. Вид. 4-те, стереотипн. Львів : «Новий світ»-2000». 2006. С. 451-456
- 53.Поніманська Т. І. Основи дошкільної педагогіки : навч. посіб. Київ, 1998. 448 с.
- 54.Платон. Діалоги.: пер. з давньогрецької / Передмова В. В. Школи, Г. М. Куц. Харків : Бібліотека Світової літератури. Фоліо, 2008. 349с.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Plato/Apolohia_Sokrata.pdf?
- 55.Психологія : підруч. / за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2003. 560 с.
- 56.Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта : сутність, мета, перспективи. Рідна школа. 2003. № 2. С. 14-18.
- 57.Радул В. В. Соціалізація й розвиток особистості. Шлях освіти. 2006. № 2. С. 7-13.
- 58.Рассел Бертран. Істрія західної філософії. Сократ, Платон і Арістотель. Частина II / Переклад Ю. Лісняк, П. Таращук. К.: Основи, 1995. С.80-144 <http://litopys.org.ua/russel/rus04.htm>
- 59.Розсоха А.П. Антична педагогіка: навчальний посібник для студентів, магістрів, аспірантів / А.П. Розсоха. - Переяслав-Хмельницький, 2012. 192с.<http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/942/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BE%D1%85%D0%B0%20%D0%90.%D0%9F..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 60.Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. 272 с.
- 61.Савченко М. В. До проблеми формування основ життєвої компетентності у дітей старшого дошкільного віку : зб. наук. пр. УДПУ

- ім. Павла Тичини / за ред. М. Т. Мартинюка. Умань, 2007. Ч. 2. С. 185-191.
62. Савчин М. В. Динаміка мотивації відповідальної поведінки особистості. Педагогіка і психологія. 1996. Т.4. С. 39-49.
63. Сисоева С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 308с.
64. Сковорода Г. С. Пізнай у собі людину / пер. М. Кашуби, пер. поезії В. В. Войтовича. Львів : Світ, 1995. 225 с.
65. Слесик К. М. Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / ХДПУ. Харків, 2002. 256 с.
66. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
67. Смагіна Т. М. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема. Вісник Житомирського державного університету: педагогічні науки. 2010. № 50. С. 138-142.
68. Соціально-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. Київ : ЕксОб, 2004. 304 с.
69. Соціологія : словник термінів і понять / Біленький Є. А. та ін. ; за ред. М. А. Козловця. Київ : Кондор, 2006. 372 с.
70. Степаненко Л. М. Деякі аспекти формування соціальної активності школярів. Соціальна педагогіка і адаптивність особистості. 1994. 584 с. С. 423-426.
71. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 3. 659 с. 188.

72. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором школи. Вибрані твори в п'яти томах. Київ : Радянська школа. 1977. Т. 4. С. 53-206.
73. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Вибрані твори в п'яти томах / за ред. О. Г. Дзевєріна та ін. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 3. 671 с.
74. Сухомлинський В. О. Як виховувати справжню людину. Вибрані твори в п'яти томах. Київ : Рад. школа, 1976-1977. Т. 2. С. 149-416.
75. Тарасюк С. О. Формування соціально-комунікативної активності дітей з затримкою психічного розвитку в процесі корекційного навчання час : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.08. Київ, 1999. 172 с.
76. Тверезовська Н. Т., Філіппова Л. М. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». Нова пед. думка. 2009. № 3. С. 90-92.
77. Тельна О. А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Ін-т спец. педагогіки НАПН України. Київ, 2011. 20с.
78. Тельна О. А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки національної академії педагогічних наук України. Київ, 2011. 208 с.
79. Тернопільська В. І. Виховання моральної культури майбутніх учителів : практичний аспект. Наукові записки : зб. наук. статей / НПУ ім. М. Драгоманова. Київ, 2011. № 93. С. 207-213.
80. Тернопільська В. І. Обґрунтування системи виховання соціальнокомунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць / УДПУ ім. П. Тичини. Умань : ПП. Жовтий О.О., 2012. № 40. С. 197-204.

81. Тернопільська В. І. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2014. № 82. Ч. 1. С. 66-71.
82. Ткачук М. М. Роль виховного середовища у національному вихованні особистості. Збірник наукових праць. Умань : УДПУ ім. Павла Тичини, 2007. № 22. С. 180-186.
83. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука ; НАН України Інститут філософії ім. К.С. Сквороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
84. Харченко Л. П. Формування у школярів морально-етичних основ культури спілкування у позакласній роботі. Харків, 1992. 20 с.
85. ШІСТЬ ЦЕГЛИНОК в освітньому просторі школи: методичний посібник: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/LEGO/tseglinok-kviten-2018-web.pdf>

ДОДАТКИ**ДОДАТОК А**

**Діагностичний інструментарій для визначення
рівнів сформованості соціальної активності молодших школярів**

ДОДАТОК А1**АНКЕТА «ЯКИЙ Я?»**

Ти хлопчик чи дівчинка? _____

Скільки тобі років? _____

Напиши про свої хороші вчинки _____

Чи вчиняв ти погані вчинки? _____

Любиш спілкуватися? _____

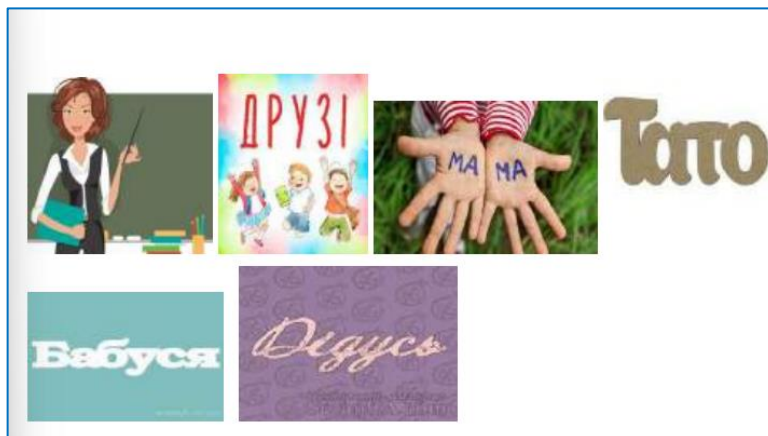
Який настрій у тебе найчастіше після закінчення уроків? Обведи.

Які твої вподобання у вільний час? _____

Методика «Я і моє оточення»

1. Хто, на твою думку, найкраще тебе розуміє?

2. У тебе багато друзів? Обведи.

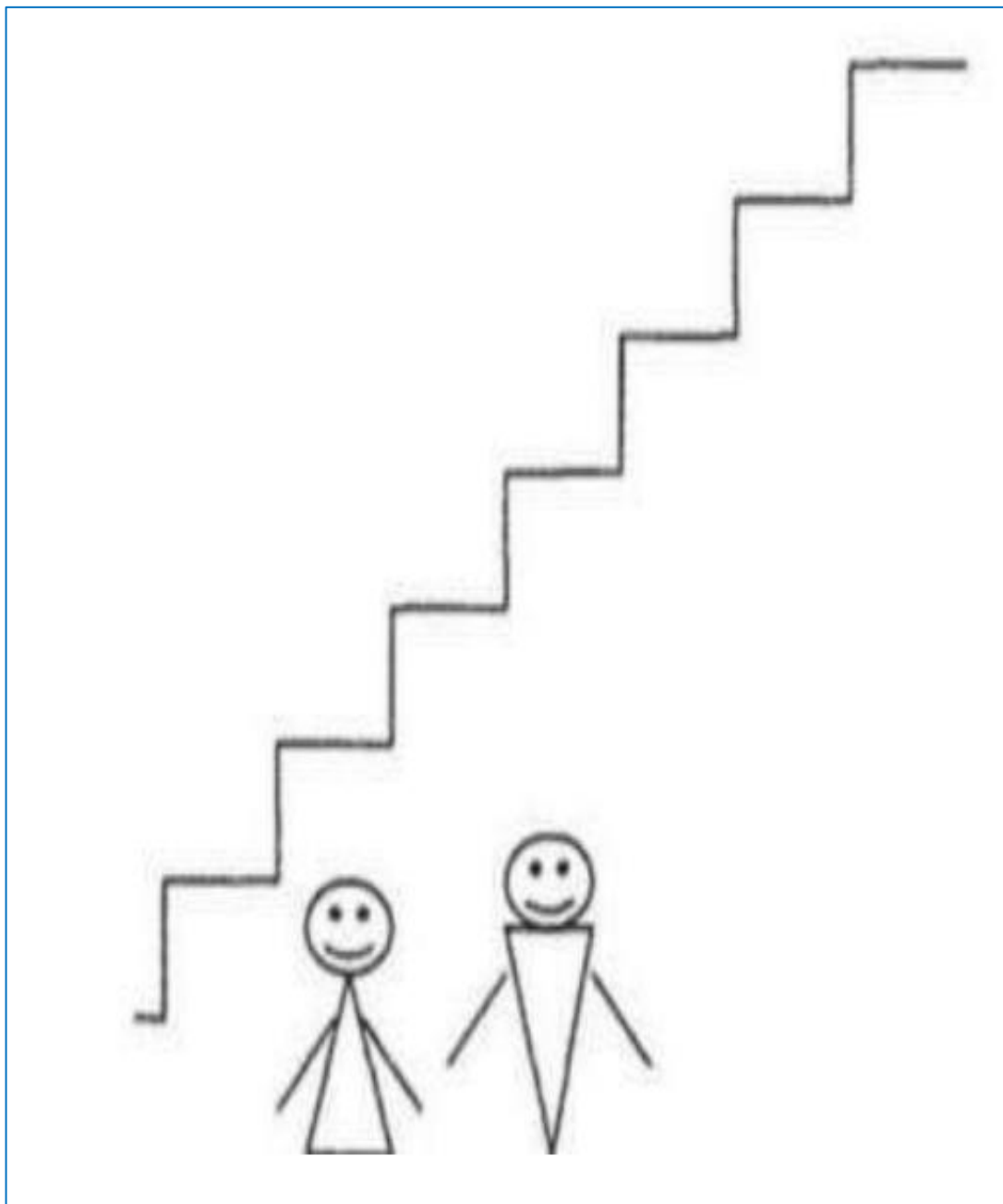

3. Напиши імена тих, кому довіряєш.

ДОДАТОК АЗ

Методика «Сходи́нки»

Інструкція: перед тобою сходи́нки, уяви на якій з них ти. Намалюй.

ДОДАТОК А4

Проективна методика «Дерево»

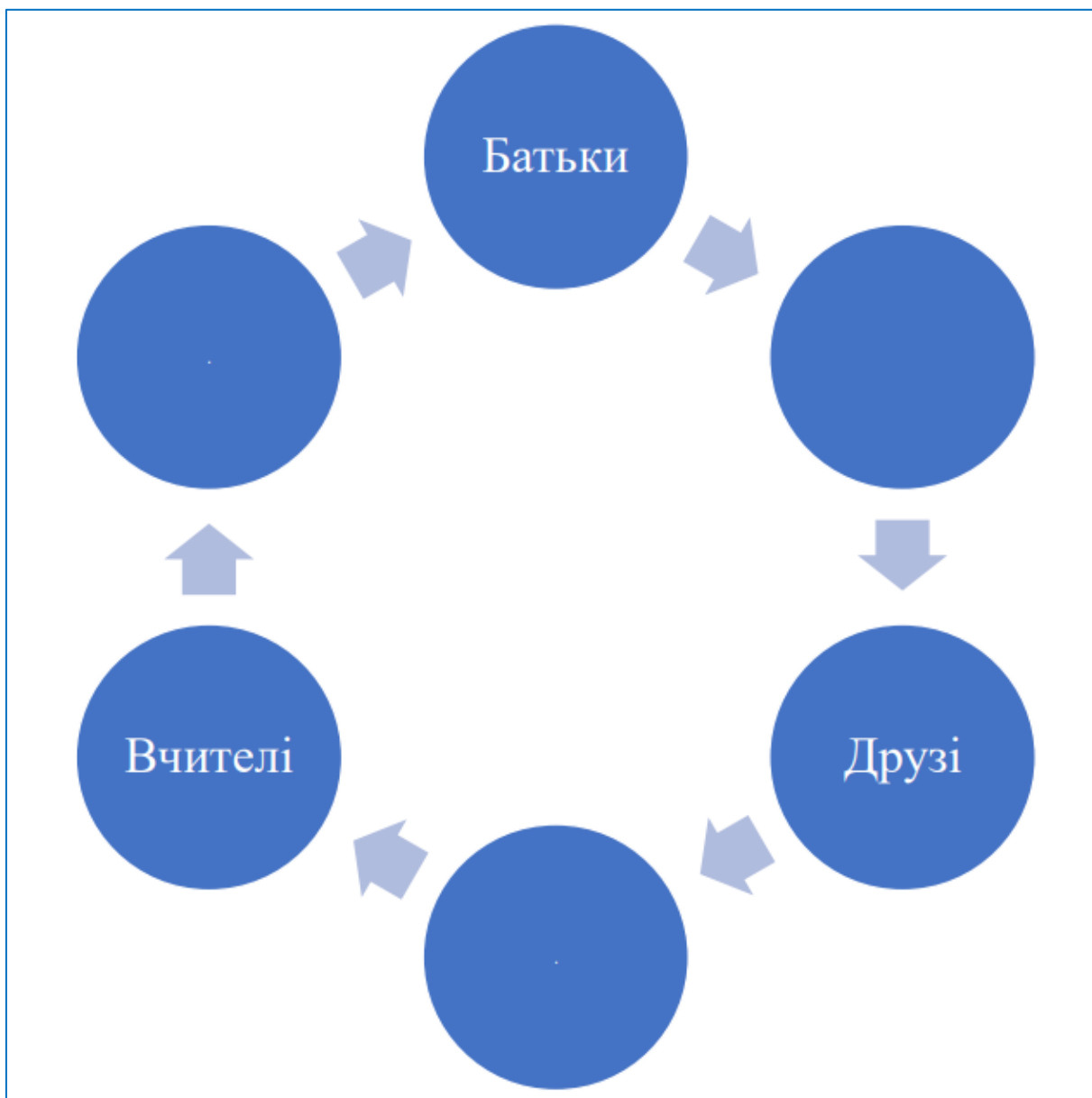
Інструкція: Учням пропонуються аркуші з готовим зображенням сюжету: дерево, на якому розташовуються чоловічки (але без нумерації фігурок). «Розглянете це дерево. Ви бачите на ньому і поряд з ним безліч чоловічків. Візьміть червоний фломастер і обведіть того чоловічка, що нагадує вам себе, схожий на вас, має такий же настрій як у вас. Тепер візьміть зелений фломастер і обведіть того чоловічка, яким ви хотіли б бути і на чиему місці ви хотіли б знаходитися».

ДОДАТОК А5

Методика «Де я?»

Інструкція: познач себе в будь-якому порожньому колі.

ДОДАТОК А6

Тест «Моя сім'я»

Інструкція: намалюй сім'ю в якій ти живеш.

ДОДАТОК А7

Методика «Мій клас»

Інструкція: на цьому малюнку схематично зображений ваш клас. За столом сидить вчитель, учні зайняті своєю справою. Частина хлопців грається. Знайдіть і позначте хрестиком на малюнку себе, напишіть поруч свої ім'я та прізвище. Потім позначте (теж хрестиком) на малюнку свого товариша, напишіть поруч його ім'я і прізвище.

ДОДАТОК А8**Анкета учня початкової школи (розроблена В. Тернопільською)**

Інструкція:

1. Які на вашу думку, із перерахованих якостей людини є важливими у спілкуванні, встановленні міжособистісних взаємин? Підкресліть.

- привітність	- чуйність
- чесність	- терплячість
- дружелюбність	- ввічливість
- справедливість	- здатність до співпереживання
- культура мовлення	- працелюбність
- комунікабельність	- вміння слухати
- доброта	- поступливість - товариськість
- люб'язність	- відповідальність
- стриманість	

2. Який зміст ви вкладаєте в поняття:

ввічливість _____

дружелюбність _____

поступливість _____

стриманість _____

терплячість _____

чуйність _____

культура мовлення _____

комунікабельність _____

3. Дотримуватися культури спілкування у взаєминах необхідно щоби:

- а) задовольнити свою потребу у спілкуванні, взаємодії з ровесниками, рідними, вчителями;
- б) не створювати незручностей іншим, не псувати їм настрій;
- в) уникнути неприємних ситуацій;
- г) завоювати позитивне ставлення оточуючих;
- д) задовольнити вимоги батьків, вчителів;

Обери одну відповідь. Ваш варіант _____

ДОДАТОК А9**Анкета для батьків щодо визначення ними ступеню вираженості особистісних якостей у дітей (за В. Тернопільською)**

Які з наведених далі якостей розвинені у вашої дитини слабо (підкресліть однією лінією); потребують удосконалення (підкресліть двома лініями); розвинуті (підкресліть хвилястою лінією); виражені гіпертрофовано (підкресліть двома хвилястими лініями)?

1. Активність.	21. Кмітливість.
2. Упертість.	22. Допитливість.
3. Наполегливість.	23. Винахідливість.
4. Витримка.	24. Комунікабельність.
5. Витривалість.	25. Передбачливість.
6. Ввічливість.	26. Самоконтроль.
7. Організованість.	27. Самооцінювання.
8. Сумлінність.	28. Поступливість.
9. Працелюбність.	29. Самокритичність.
10. Чесність.	30. Уважність.
11. Зібраність.	31. Спостережливість.
12. Справедливість.	32. Дружелюбність.
13. Принциповість.	33. Уява.
14. Чемність.	34. Терплячість.
15. Відповідальність.	35. Культура мовлення.
16. Стриманість.	36. Охайність.
17. Доброзичливість.	37. Товариськість.
18. Довірливість.	38. Здатність до самоаналізу.
19. Чуйність.	39. Послідовність.
20. Співчутливість.	40. Творчість.

ДОДАТОК А18**Тест-опитувальник комунікабельності дітей молодшого шкільного віку
(за І. Василенко)**

Інструкція: оцініть деякі якості Вашої дитини.

Ваше завдання – відповісти на кожне запитання, вибираючи один із чотирьох запропонованих варіантів («безумовно так», «мабуть так», «мабуть ні», «безумовно ні»), що найбільш відображають Вашу думку.

Відповідаючи на запитання, виходьте з того, що для Вашої дитини є найбільш характерним на даний час.

1. Чи часто Ваша дитина ділиться своїми враженнями і думками з Вами?
2. Чи подобається Вашій дитині, коли до Вас приходять незнайомі люди?
3. Чи можна сказати, що Ваша дитина вимагає, щоб постійно хто-небудь знаходився з нею поруч?
4. Чи страждає Ваш син (донька), якщо він (вона) опиняється в компанії, де немає дітей і йому ні з ким спілкуватися?
5. Чи можна сказати, що у Вашої дитини дуже велика потреба у спілкуванні?
6. Якщо дитина потрапляє в нову школу, вона зазвичай охоче і швидко знайомиться з новими дітьми?
7. Чи подобається Вашому сину (доньці) відвідування кіно, театру, цирку класом?
8. Якщо Ваша дитина опиняється в незнайомій компанії, то вона зазвичай приймає участь у загальних розвагах, а не сидить де-небудь у стороні?
9. При спілкуванні з незнайомими дітьми Ваша дитина частіше всього починає говорити першою?
10. Чи часто Ваша дитина вступає у розмову з незнайомими людьми із власної ініціативи, а не тому, що її залучили до розмови?
11. Чи можна сказати про Вашу дитину, що вона у своїй компанії заводій?
12. Чи можна сказати про Вашу дитину, що вона виявляє ініціативу у спілкуванні?
13. Ваша дитина прагне примиритися першою після сварки з ким-небудь?
14. Чи можна сказати, що Ваш син (донька) соромиться заговорити першим у спілкуванні з малознайомими людьми?
15. Ваша дитина сама проявляє ініціативу, якщо хоче з ким-небудь познайомитися?
16. В новій компанії Ваша дитина зазвичай довго придивляється до оточуючих людей і соромиться, якщо раптом на неї звертають увагу?
17. Чи любить Ваша дитина знайомитися з іншими людьми?

18. Чи широке коло друзів у Вашого сина (доньки)?
19. Чи можна сказати, що Ваша дитина буває в місцях, які дозволяють завести нових друзів?
20. Чи можна сказати, що Ваша дитина не упускає можливість поспілкуватися з дітьми з іншого класу?
21. Чи можна сказати про Вашу дитину, що вона тримається відсторонено від усіх?
22. Чи страждає Ваш син (донька), якщо вона потрапляє в компанію, де немає дітей і їй на з ким спілкуватися?
23. Зазвичай Ваш син (донька) заводять нові знайомства, якщо опиняються у новому багатолюдному місці?
24. Чи багато у Вашої дитини друзів?
25. Чи швидко Ваша дитина включається в роботу, якщо вона була розпочата без неї?
26. Чи можна сказати, що Ваш син (донька) уміє швидко і легко ввійти в незнайому компанію і почуватися в ній вільно?
27. Чи можна сказати, що Ваша дитина почуває себе легко і вільно, коли неочікувано стає у центрі уваги групи людей?
28. Якщо на Вашу дитину у майбутньому очікує зустріч із незнайомими людьми, чи бажає вона, щоб поруч із нею був хто-небудь свій?
29. Чи легко і швидко Ваша дитина сходиться з новими дітьми?
30. Чи можна сказати, що Ваша дитина швидко призвичаїлася в новому класі (групі)?
31. Чи легко Вашій дитині виступати на яких-небудь заходах школи (свята, змагання)?
32. Чи можете ви назвати свою дитину сором'язливою?
33. Чи можна сказати про Вашу дитину, що у неї відносно постійне коло знайомих?
34. Ваша дитина зазвичай не забуває старі знайомства, якщо навіть у неї з'являються нові?
35. Чи можна сказати, що будь-якого хлопчика і дівчинку Ваша дитина вважає своїм другом?
36. Чи дружить дитина зі своїми старими друзями, якщо їй прийшлося змінити місце проживання?
37. Чи є у Вашої дитини друг, родич, з якими вона прагне проводити найбільшу частину свого часу?
38. Чи можна сказати, що друзі у Вашої дитини часто змінюються?

39. Чи багато у Вашого сина (доньки, друзів, з якими він (вона) дружили ще з раннього дитинства?
40. Ваша дитина стійка у спілкуванні?
41. Чи можна сказати, що Ваша дитина набагато більше комунікабельна за інших? 42. Чи виразна мова Вашої дитини, коли вона з ким-небудь спілкується?
43. Чи можна сказати, що у Вашої дитини багата міміка?
44. Розмовляючи, Ваш син (донька) зазвичай сильно жестикулює руками?
45. Чи дуже змінюється інтонація голосу у Вашої дитини, коли вона щонебудь розповідає?
46. Ваша дитина зазвичай розмовляє тихо?
47. Чи можна сказати, що Ваша дитина настільки відкрита, що навіть постава говорить про те, як вона переживає?
48. Чи завжди можна здогадатися за мімікою Вашої дитини, як вона переживає?

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Торубан М. М. *Трунц*
(підпис)